

Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / Journal of Divinity
Faculty of Kastamonu University
e-ISSN 2717-901X
Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 1, Eylül/September, 2023

Ni'Me'l-Ceyş'in Kastamonu'yu Şereflendiren Yıldızı:

Kays B. Mâlik El-Hemdâni

The Star of Ni'me'l-Jaysh (Blessed And Sacred Conquering Army) Glorifying Kastamonu: Qays B. Maalik Al-Hamdâni

Metin YURDAGÜR

Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, Kelâm Anabilim Dalı, Kastamonu/Türkiye

Prof. Dr., Kastamonu University, Divinity Faculty, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Kalam Kastamonu/Turkey.

myrudagur@kastamonu.edu.tr

orcid.org/ 0000-0003-3583-5190

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi / **Article Type:** Research Article

Geliş Tarihi:24/Mart /2023 **Date Received:** 24/March/2023

Kabul Tarihi:17/Mayıs/2023 / **Date Accepted:** 17/May/2023

Yayın Sezonu: Eylül /2023/ **Pub Date Season:** Semptember/2023

Cilt: 7, Sayı: 1, Sayfa: 1-33 / Volume: 7, Issue:1, Pages: 1-33

Atıf: Yurdagür, Metin. "Ni'Me'l-Ceyş'in Kastamonu'yu Şereflendiren Yıldızı: Kays B. Mâlik El-Hemdâni. Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7/1 (Eylül 2023), 1-33.

Cite: Yurdagür, Metin. "The Star of Ni'me'l-Jaysh (Blessed And Sacred Conquering Army) Glorifying Kastamonu: Qays B. Maalik Al- Hamdâni". Journal of Divinity Faculty of Kastamonu University 7/1 (September, 2023), 1-33.

İntihal: Bu makale özel bir yazılımla (iThenticate) taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned special software (iThenticate). No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Metin Yurdagür).

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Funding: The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Conflict of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Bu makale Creative Commons Atıf-Gayri Ticari Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial No Derivatives 4.0 International License

web: <http://dergipark.gov.tr/kuifd>

mailto: ilafdergi@kastamonu.edu.tr

Kastamonu University, Faculty of Theology, Kastamonu/Türkiye

Öz

Bu makalede, Hz. Peygamber'in ünlü "**Fetih Hadisi**"; söz konusu hadiste müjdelenip övülen "**Ni'me'l-Ceyş**" (kutlu ve mübârek fetih ordusu); anılan hadisteki övgü ve müjdeye mazhar olabilmek ümidiyle tarih boyunca yapılan İstanbul Kuşatmaları'na katılan sahâbe nesli; bu hadisin kültür ve edebiyatımıza kazandırdığı "**Ni'me'l-Ceyş**" kavramı; bu kutlu ve mübârek ordunun neferleri arasında yer alıp da İstanbul'da ve Anadolu coğrafyasının muhtelif yerlerinde medfûn oldukları kabul edilen ve Resûl-i Ekrem'in de: "her birinin birer yıldız olduğunu" bildirdiği sahâbîler; onların ülkemizin çeşitli yerlerinde bulunduğu düşünülen kabir veya makamları üzerinde durulmuş, bu mekânların kültür ve medeniyet tarihimizdeki önemine, bunların halkımızın mânevî dünyası üzerindeki müspet tesirlerine dikkat çekilmiş, bu konuda şâir ve edîb Yahya Kemal Beyatlı (1884-1958) ile ünlü âlim ve müderris Babanzâde Ahmed Naîm Bey (1872-1934) arasında yaşanan tartışmaya değinilmiştir.

Bu bağlamda Kastamonu ili merkezinde Hepkebirler Camii Hazîresi'nde medfûn olduğu söylenen "**Kays el-Hemdânî**" adlı sahâbînin gerçek kimliğine temas edilmiş, bu zâtnın halk arasında yanlış olarak bilinen "Hemedânî" şeklindeki bir nisbe ile anılmasının yanlışlığına ve bunun düzeltilmesi gerektiğine dikkat çekilmiş, Hz. Peygamber'den bu sahâbî ve Yemenliler ile ilgili olarak nakledilen önemli bir rivâyet üzerinde durulmuştur.

Keywords: Fâtih Sultan Mehmed, Ni'me'l-Ceyş, Hala Sultan, Yahya Kemal, Babanzâde Ahmed Naîm Bey, Kays el-Hemdânî, Kastamonu, Şeyh Şerâfeddin.

The Star of Ni'me'l-Jaysh (Blessed And Sacred Conquering Army) Glorifying Kastamonu: Qays B. Maalik Al-Hamdâni

Abstract

In this article, the famous "Hadîth of Conquest" of the Prophet Muḥammad and the "Ni'me'l-Jaysh" (the blessed and blessed conquest army) heralded and praised in this hadith are explained. The generation of the Companions who participated in the Sieges of Istanbul throughout history in the hope of being one of the people of praised and heralded in the aforementioned hadith and this hadith brought to our culture and literature the "Ni'me'l-Ceyş" concept has been emphasized. Information is given about the Companions who were among the soldiers of this blessed and sacred army and who are accepted to have been buried in Istanbul and various parts of Anatolia, and about the Companions and their tombs or maqams, which the Prophet Muḥammad declared that "each of them is a star". The importance of these places in the history of our culture and civilisation and their positive effects on the spiritual world of our people have been pointed out. The debate on this subject between the poet and literary critic Yaḥyâ Kemâl Beyatlı (1884-1958) and the famous scholar and academic Babanzâde Ahmed Naîm Beg (1872-1934) is mentioned.

In this context, the real identity of the Companion named "Qays al-Hamdâni", who is said to be buried in the garden of Hepkebirler Mosque in the center of Kastamonu province, has been touched upon. Attention has been drawn to the inaccuracy of this person being known as "Hemedânî" among the people and that this should be corrected. An important narration impart from the Prophet Muḥammad about this Companion and the Yemeni people has been emphasized.

Keywords: Fâtih Sultan Mehmed, Ni'me'l-Jaysh, Hala Sultan, Yaḥyâ Kemâl, Bâbânzâde Aḥmad Naîm Beg, Qays al-Hamdâni, Kastamonu, Shaykh Sharafeddin.

Giriş

Hız Peygamber’in bütün Müslümanlar tarafından çok iyi bilinen ve İslâmî fütûhâtın hem fiilî hem de kültürel cihâd (*temsîl, tebliğ ve dâvet*) yoluyla gerçekleştirilebileceğine işâret ederek vürûdundan itibaren yaklaşık sekiz buçuk asır süreyle bütün muhâtaplarını yürekten heyecanlandıran ünlü **“Fetih Hadisi”**¹, Kur’ân-ı Azîmü’s-şân’ın: *“Belde-i Tayyibe (beldetün tayyibetün)”* şeklinde övdüğü (bk. *Sebe’ 34/15*) **Azîz İstanbul**’un² vatan topraklarımıza kazandırılmasını sağladığı gibi, muhtevâsında yer alan **“İlâ-yi kelimetullâh”**³ rûhu sayesinde de kültür ve medeniyet tarihimize: **“Ni‘me‘l-Ceyş”** (*kutlu ve mübârek fetih ordusu/fethin kutlu öncüleri*) tâbirini⁴ armağan etmiştir.

Bilindiği üzere çok eski çağlardan beri *“Türk Cihân Hâkimiyeti”* idealini sembolik olarak ifade eden **“Kızılma”** ifadesi⁵, Türk dünyası için daha çok: *“erişilmesi istenen bütün millî ülküler, elde edilmesi amaçlanan en uzak topraklar”* anlamında kullanılmış, zamanla bu kavram: *“gerçekleştirilmesi düşünülen bütün millî idealleri ve hâkimiyet altına alınması gereken toprakları belirleyen, millet rûhunda dînî ve millî heyecanlar uyandıran çok önemli bir ulusal sembol”* hâline gelmiştir.

Nitekim İslâmî fetihlerin gerçekleştirilmesinde oldukça mühim bir yere ve role sahip bulunan Türkler’e *Oğuz Destanı*’nda⁶ hedef olarak gösterilen: *“Büyük nehirlerle büyük denizlere ulaşma”* anlamındaki **Kızılma** ülküsü de, bu azîz ve necîb milletin Müslümanlığı kabul etmesinden sonra daha farklı bir içeriğe bürünüp İslâmî terminolojinin

¹ *“Kostantiniyye (İstanbul) mutlaka fethedilecektir! Onu fetheden ordu, ne güzel ordu; onun fâtihî de ne güzel komutandır!”* anlamındaki ve alanın otoritelerinin sıhhati konusunda ittifâk ettikleri bu meşhur hadisin yer aldığı kaynaklar ve hakkında yapılan çeşitli değerlendirmeler için bk. Ali Yardım, *“Fetih Hadisi Üzerine Bir Araştırma”*, *Diyanet Dergisi* 13/2 (1974), s. 116-123; İsmail Lütfi Çakan, *“Fetih Hadisi ve Akşemseddin’in Fetihteki Yeri”*, *Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri* (İstanbul: Akşemseddin Hazretleri Vakfı, Yayınları, 1990), 153-163; Küçükkaşçı, Mustafa Sabri. *“Fetih Hadisi ve Müslümanlar’ın İstanbul Kuşatmaları”*, *Antikçağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Siyaset ve Yönetim-I*. ed. Coşkun Yılmaz. 2/284-293, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2015), 2/284-285; Casim Avcı, *“Müslüman Araplar Tarafından Bizans Başkenti İstanbul’a Düzenlenen Askeri Seferler”*, *Byzantion’dan Costantinopolis’e İstanbul Kuşatmaları*. ed. Murat Arslan-Turhan Kaçar (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayını, 2017), 243-244.

² İstanbul’un tarih boyunca yaygınlık kazanan çeşitli adları için bk. Halil İnalçık, *“İstanbul (Türk Devri)”*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 33/220.

³ *“Allah’ın dininin ve tevhîd inancının yüceltilip yaygınlaştırılarak tüm dünyaya hâkim kılınması yolunda gösterilmesi gereken bütün gayret ve faaliyetleri”* kapsayıcı bir anlam genişliğine sahip olan bu terim için bk. Metin Yurdagür, *“İlâ-yi Kelimetullah”*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/62-63.

⁴ A. Süheyl Ünver, *İstanbul’da Sahâbe Kabirleri* (İstanbul: Fetih Derneği Yayınları, 1953), 4-5; a. mlf., *İstanbul’un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar* (Ankara: TTK Yayını, 2022), VII.

⁵ Bu kavram hakkında geniş bilgi için bk. Orhan Şaik Gökyay, *“Kızılma”*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/559-561.

⁶ Bk. Kâzım Yetiş, *“Destan”*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/203-204; Gökyay, *“Kızılma”*, 25/559; Faruk Sümer, *“Oğuzlar”*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2007), 33/329-330.

kapsamında yer alan *cihâd*⁷, *mücâhede*, *fetih*⁸, *gazâ*, *da'vet* ve *i'lâ-yi kelimetullah* terimleriyle bütünleşmiştir.

Ünlü tarihçimiz ve fikir adamımız merhûm İsmâil Hâmi Danişmend (1889-1967)⁹, Fransız müsteşriklerinden Marius Canard tarafından kaleme alınıp 1926 yılında neşredilen: "Les expeditions des Arabes contre Constantinople dans l'histoire et dans la legende" (*Tarih ve Efsâneye Göre Araplar'ın İstanbul Seferleri*) başlıklı oldukça ciddi bir araştırma ürünü olan geniş kapsamlı makalesine yaptığı Türkçe tercümeyle aşağıdaki giriş cümlesiyle başlar:

"İstanbul'un fethini münferit ve mücerret bir hâdise olarak ele almak doğru değildir. İnsanlık tarihinin son devrini açan bu büyük vak'a, âdetâ İslâmiyet'le beraber teşekkül etmiş kudsi bir idealin devir devir ve dalga dalga dökülmüş kanlar bahâsına tahakkuku demektir"¹⁰.

Merhûm Danişmend'in yukarıdaki cümleleri, gerek tabii güzellikleri ve stratejik konumu gerekse târihî ehemmiyeti bakımından "**dünyadaki tüm şehirlerin kraliçesi**" olarak kabul edilen İstanbul'un, tarihin çeşitli dönemlerinde Sâsânîler, Avarlar, Bulgarlar, Ruslar ve Latinler gibi çeşitli kavim ve milletler yanında, niçin önce Müslüman Araplar'ın, daha sonra da Müslüman Türkler'in bir kutsal hedefi hâline geldiğinin anlaşılmasına büyük ölçüde imkân vermektedir. Bu konuda elbette, İstanbul'un mutlaka fethedileceğini müjdeleyen Hz. Peygamber'in *Fetih Hadisi*'nin çok büyük önemi, ayrıca bu hadis çerçevesinde İslâm'ın nesilden nesile aktarılan oldukça geniş anlamli *i'lâ-yi kelimetullâh*, *fetih* ve *cihâd rûhu* kavramlarının çok mühim sevk ve teşvik edici katkısı bulunmaktadır.

1. İstanbul'a Müslümanlar Tarafından Düzenlenen Çeşitli Askerî Seferler ve Kuşatmalar:

Kaynaklarımızdaki birçok rivâyet¹¹, Müslümanlar'ın Hz. Peygamber henüz hayatta iken bile, dönemin önemli güçleri olan Bizans ve Sâsânî imparatorluklarına ait toprakların bir gün mutlaka fethedileceğine içtenlikle inandıklarını göstermektedir. Zirâ Hz. Peygamber, Sâsânî ve Bizans imparatorlarını kastederek : "*Kısrâ ve Kayser'in hazinelerinin*

⁷ "Öncelikle kişinin kendi nefsiyle mücadelesini ifade eden, daha geniş anlamda ise bütün Müslümanlar'ın İslâm'ı tebliğ adına yapacakları her türlü ilmi ve kültürel faaliyeti, gerektiğinde de düşmanla yapılacak fiilî silâhlı mücadeleyi" de kapsayan bu terim için bk. Ahmet Özel-Bekir Topaloğlu, "Cihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1993), 7/527-534.

⁸ "Müslümanların, İslâm ile henüz müşerref olmamış ülke veya şehirleri, *i'lâ-yi kelimetullah* amacıyla, İslâmiyet'e açmaları (*fütûhu'l-büldân*) ve bu toprakları yönetimleri altına almaları" anlamındaki bu terim için bk. Mustafa Fayda, "Fetih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/467-470.

⁹ Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bk. Cevdet Küçük, "Danişmend, İsmail Hami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/465-467.

¹⁰ Bu önemli makale için bk. Marius Canard, "Tarih ve Efsâneye Göre Arapların İstanbul Seferleri", çev. İsmail Hami Danişmend, *İstanbul Enstitüsü Dergisi* 2 (1956), 213-259,

¹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Kahire: 1313, I-IV, 2(No. 176), 4(No. 335); Dârimî, *Sünen*, Mustafa Dîb el-Buga, Dimaşk 1412/1991,I-II, "Mukaddime", 43.

Müslümanların eline geçeceğini ve bunların Allah yolunda sarf edileceğini” ashâbına bildirmekteydi¹².

Müslümanlar İstanbul’a üçü Emevîler döneminde, dördüncüsü ise Abbâsî iktidarının ilk yıllarında olmak üzere dört mühim askerî sefer düzenlemiştir¹³.

Söz konusu kuşatmalara kısaca değinmeden önce, Müslüman Araplar’ın Bizans’a yönelik olarak gerçekleştirdikleri ilk deniz seferlerini hatırlamakta yarar vardır. Dönemin Suriye Vâlisi Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680), Halife Hz. Ömer’e yazdığı bir mektupta ona, fethedilen Akdeniz sâhillerindeki şehirlerin durumunu anlatarak Bizans donanmasının bu yerleşim merkezlerine yönelik tehditlerini önlemek üzere deniz seferleri yapılmasını, bunun için de bir İslâm deniz gücünün oluşturulmasının artık bir zarûret haline geldiğini arz etmiştir.

Muâviye, Hz. Ömer’den öncelikle sahillere yakınlığı ve stratejik konumu sebebiyle **Kıbrıs’a** yönelik bir deniz seferi düzenlemek üzere izin istemiş, ancak Halife Ömer, Muâviye’ye verdiği cevapta ona: “*mevcut kaleleri tamir ettirerek oralara asker yerleştirmesini, bu kalelerin gözetleme yerlerine de yeterli sayıda bekçi ve fenerler koymasını*” emretmiştir. Deniz yoluyla Habeşistan’a gönderdiği askerî bir müfrezenin kumandanlığına tayin ettiği sahâbî **Alkame b. Mücezziz** (ö. 20/641)¹⁴ ve askerlerinin, bu sefer sırasında çıkan bir fırtınada denizde boğularak şehid olmalarından kendisini sorumlu tutan Halife Ömer, muhtemelen bu yüzden Muâviye’ye böyle bir deniz seferi için izin vermemiştir¹⁵.

Hz. Osmân’ın hilâfetinin ilk yıllarında **Kıbrıs’ın Fethi için** bir deniz seferi düzenleme talebini bu kez de yeni halife nezdinde yineleyen Sûriye Vâlisi Muâviye, Hz. Osman’dan da önce olumsuz cevap almıştı. Ancak, Kıbrıs’a bir deniz gücü gönderilmesi konusunda yeni Halife’yi iknâ eden Muâviye, 1.700 parçalık bir donanmayla,

¹² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el- Buhârî, *el-Câmi‘u’s-sahîh*, İstanbul: 1315, I-VIII, “Cihâd”, 157; “Farzu’l-humus”, 8; “Eymân”, 3; “Menâkıb”, 25; Müslim, *el-Câmi‘u’s-sahîh*, “Fiten”,78; “İmâre”, 10. Araplar’ın özellikle Roma ve Bizans İmparatorları ile Sâsânî hükümdarları için kullandıkları “**Kayser**” ve “**Kisrâ**” unvanları hakkında bilgi için bk. Işın Demirkent, “Kayser”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/94-96; Casim Avcı, “Kisrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/71-72.

¹³ Bu konuda geniş bilgi için bk. Hakkı Dursun Yıldız, “İstanbul’un Müslümanlar Tarafından Muhasaraları”, *Lale*, 1/1 (1982), 27-33; Şahin Uçar, “Müslümanlar’ın İstanbul’u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara”, *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi* 2/1 (Aralık 1986), 65-83; Casim Avcı, “Müslüman Arapların İstanbul Seferleri”, *2005-2006 Fatih Sempozyumları I-II Tebliğler*, Yayın Koordinatörü Hasan Suver (İstanbul: Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2007), 108-115; a. mlf., Byzantion’dan Costantinopolis’e İstanbul Kuşatmaları. ed. Murat Arslan-Turhan Kaçar (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayını, 2017), 244.

¹⁴ Bu sahâbî hakkında bilgi için bk. Selman Başaran, “Alkame b. Mücezziz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/467-468.

¹⁵ Bk. Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri (Dört Halife Dönemi)* (İstanbul: Kubbealtı Yayınevi 2019), 263; İrfan Aycan, “Muâviye b. Ebû Süfyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/332.

Müslümanlar’ın Akdeniz’deki deniz seferleri için genellikle bir üs olarak kullandıkları **Akkâ**’dan¹⁶ denize açılmış, bu seferin sonunda Kıbrıs’ı kan dökmeden, sulh yoluyla ve yılda 7.200 altın vergi (haraç)¹⁷ ödemek kaydıyla fethetmiştir.

Bu ilk deniz seferine Ashâb-ı Kirâm’dan Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd el-Ensârî (ö. 49/669), Ebû Zer el-Gifârî (ö. 32/653)¹⁸, Fedâle b. Ubeyd el-Ensârî (ö. 53/673), Mikdâd b. Amr (ö. 33/653) ve Ebü’d-Derdâ (ö. 32/652 [?])¹⁹ gibi birçok gönüllünün yanında, Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654) ile onun Hz. Peygamber’in süt teyzesi olup Türkler arasında daha çok **“Hala Sultan”** olarak tanınan hanımı, **Ümmü Harâm** bint Milhân el-Ensâriyye de (ö. 28/648)²⁰ katılmıştı. Karaya çıkıldığında bineğinden düşerek boynunu kıran Ümmü Harâm, hemen oracıkta şehid olmuş ve o bölgedeki bir yere defnedilmiştir²¹.

Ümmü Harâm’ın, günümüzde Kıbrıs’ın **Larnaka** şehrinin dışında kalan bir bölgede yer alan Tuz gölünün civarında **“Hala Sultan Tekkesi”** olarak bilinen külliyedeki türbesi, hâlen de önemli bir ziyaretgâhtır²². Kaynaklarda Hz. Peygamber’den beş hadis naklettiği kaydedilen²³ Ümmü Harâm, aralarındaki süt (veya soy) bakımından **“teyze-yeğen yakınlığı”** olması sebebiyle, Hz. Peygamber’in zaman zaman özellikle öğle namazlarının sonrasında, onun ve kız kardeşi **Ümmü Süleym**’in²⁴ evlerine uğrayıp kısa süre istirahat ettiğini nakleder.

Yine böyle bir ziyareti sırasında onun evinde öğle uykusuna çekilen Resûlullah’ın bir ara gülererek uyandığını, kendisine niçin böyle davrandığını sorunca da, Efendimizin: **“Ümmetinden fetih maksadıyla Akdeniz’e açılan bazı kimselerin kendisine uykuda iken gösterildiğini ve onların cennetlik olduklarını”** söylediğini; bunun üzerine de Ümmü Harâm’ın, Hz. Peygamber’den kendisinin de bu cennetlikler arasına dâhil olması için duâ etmesini istediğini, Resûlullah’ın da ona bu yönde duâ ettiğini söylemiştir. Bu kısa konuşmanın ardından yeniden uykuya dalan Efendimiz’in de bir müddet sonra yine gülererek

¹⁶ Bk. Feridun Emecen, “Akkâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/265.

¹⁷ Genel olarak tebaanın mal varlığından alınan devlet vergilerini ifade eden, ancak zaman içinde özellikle “toprak vergisi” anlamında kullanılan bu terim hakkında geniş bilgi için bk. Cengiz Kallek, “Haraç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/71-88.

¹⁸ Bk. Abdullah Aydın, “Ebû Zer el-Gifârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/267.

¹⁹ Bk. Abdullah Aydın, “Ebü’d-Derdâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/310.

²⁰ Bk. M. Yaşar Kandemir, “Ümmü Harâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/322.

²¹ Bk. Buhârî, “Cihâd”, 63, 75.

²² Bk. Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri (Dört Halife Dönemi)*, 265; M. Baha Tanman, “Hala Sultan Tekkesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1997), 25/225-226; Işın Demirkent, “Kıbrıs (Tarih)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/372.

²³ Bk. Kandemir, “Ümmü Harâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42/322.

²⁴ Bk. M. Yaşar Kandemir, “Ümmü Süleym”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/330.

uyandığını belirten Ümmü Harâm, Efendimize yönelttiği aynı minvâldeki sorusu ve talebi üzerine de, Resûlullah’ın: “Ümmetinden bazılarının İstanbul’u fethetmek amacıyla sefere çıkacaklarını, onların da günahlarının bağışlanacağını müjdelediğini, ancak Ümmü Harâm’a kendisinin bu grup arasında değil de, birinci grupta yer alacağını bildirdiğini” rivâyet etmiştir²⁵.

Bazı kaynaklarda Ümmü Harâm’ın türbesinin, “sâliha bir kadının kabri” diye bilindiği ve buranın müslim veya gayri müslim olsun tüm ada halkı tarafından ziyaret edildiği kaydedilmektedir²⁶.

Hz. Osman döneminde, yöneticilik görevleri bulunan Muâviye b. Ebû Süfyân ile Abdullah b. Sa’d b. Ebû Serh’in (ö. 36/656-57)²⁷, sahil şehirlerini ve Müslümanlar tarafından alınan yeni yerleri elde tutmak, Bizans Devleti’nin Akdeniz’deki hâkimiyetini kırmak amacıyla, çeşitli deniz seferleri düzenlemek üzere bir donanma oluşturdıkları bilinmektedir. Bu amaçla İskenderiye Tersanesi’nde birçok gemi yaptıran Abdullah b. Sa’d, iki yüzü aşkın gemiden oluşan Sûriye ve Mısır filolarıyla Akkâ’dan denize açılmıştı. Bu seferde İslâm Donanması’nın kumandanlarında arasında Muâviye’nin temsilcisi olan Büsr b. Ebû Ertât da (ö. 86/705 [?]) yer alıyordu²⁸.

Müslümanlar ile Bizanslılar arasında yapılan ve Müslümanlar’ın zaferiyle sonuçlanan (31/652 [veya 34/655]) çarpışan tarafların gemilerine ait direklerin oldukça çok olması sebebiyle “Zâtü’s-savârî /Gazvetü’s-savârî” (*direkler/savârî*) diye anılan bu ilk deniz savaşı, yapıldığı günün öğle vaktinde sonlanmış, her iki tarafın askerlerinin dökülen kanları Akdeniz’i kızıla boyamış, savaş gemilerinin yıkılan direkleri de denizin her tarafını kaplamıştı. Bu deniz savaşının ardından, Bizans’ın Doğu Akdeniz’deki hâkimiyeti yanında Suriye, Filistin, Mısır ve Kuzey Afrika’da süren hükümrânlığı da sona ermiş, böylece Müslümanlar’ın İstanbul’a deniz yoluyla ulaşmasının imkânı sağlanmıştır²⁹.

1.a. Emevîler Döneminde Yapılan Birinci İstanbul Kuşatması:

Emevîler devri, Müslümanlar ile Bizanslılar arasında önemli mücadelelerin yaşandığı bir dönemdir. Her ne kadar zaman zaman bazı duraklamalar yaşansa da, Bizans topraklarına hemen hemen her yıl *sâife/savâif* (*yaz seferi*) adı verilen çeşitli kara ve deniz

²⁵ Bk. Buhârî, “Cihâd”, 3, 8, 63, 75, 93; “İsti’zân”, 41; “Ta’bîr”, 12; Müslim, “İmâre”, 160.

²⁶ Bk. Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, 265.

²⁷ Bk. Mustafa Fayda, “Abdullah b. Sa’d b. Ebû Serh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/130-131.

²⁸ Bk. Abdülkerim Özaydın, “Büsr b. Ebû Ertât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/494.

²⁹ Bu savaş hakkında detaylı bilgi için bk. Marius Canard, “Tarih ve efsaneye göre Arapların İstanbul Seferleri”, 217; Murat Öztürk, “Zâtü’s-savârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/152-153.

seferleri düzenlenmiş³⁰, sonuçta İslâm ve Bizans orduları çoğunlukla karada, birkaç kez de denizde karşı karşıya gelmiştir³¹. Bu askerî mücadeleler arasında Bizans’ın Başkenti Kostantinopolis’e yönelik seferlerin ayrı bir önem taşıdığı çok açıktır. Emevîler döneminde yapılan üç İstanbul Kuşatması’ndan ikisi Muâviye (ö. 60/680 *hilâfeti: 661-680*); üçüncüsü ise Süleyman b. Abdülmelik (ö. 99/717 [*hilâfeti: 715-717*]) dönemlerinde gerçekleşmiştir.

Halife Muâviye’nin 48 (668) yılında Fedâle b. Ubeyd el-Ensârî (ö. 53/673) kumandasında İstanbul’a gönderdiği ordu, Kadıköy’e (*Khalkedon*) kadar ulaşarak kışı burada geçirdi. Fedâle b. Ubeyd, Halife’den yardım isteyince, o da en gözde kumandanlarından biri olan Süfyân b. Avf el-Ezdî’ ye (ö. 52/672) büyük bir ordu hazırlamasını emretti. Süfyân da bu emrin gereğini yerine getirip Malatya, Kayseri, Ammûriye (Amorium) ve Eskişehir yolunu izleyerek İstanbul’a kadar ulaştı.

Bu arada Halife Muâviye, oğlu Yezîd’den de bu sefere iştirakini istemiş, fakat Yezîd, savaşa katılmaya pek gönüllü olmadığı için, işi biraz ağırdan almıştı. Kadıköy’de kışlayan ordunun açlık ve salgın hastalık gibi önemli sıkıntılarla karşı karşıya olduğunu haber alan Halife Muâviye, bu sefere katılma konusunda ağır davranan oğlu Yezîd’e, derhal hareket ederek orduyu desteklemesi emretti. Yezîd’in ordusunda, Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Abdullah b. Ömer (ö. 73/692), Abdullah b. Zübeyr (ö.73/692) ve Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd el-Ensârî (ö. 49/669) gibi ünlü sahâbîler bulunuyordu.

Yezîd, kendisinin emrindeki kuvvetlerin başında harekete geçerek o yılın bahar mevsimi boyunca süren Birinci İstanbul kuşatmasını gerçekleştirdi. Ancak, ordunun erzâkının tükenmesi, yaşanan salgın hastalık ve açlık gibi sebeplerle olumlu bir sonuç alınamadı. Müslümanlar bir süre sonra bu kuşatmayı kaldırıp geri dönmek zorunda kaldılar. İşte bu “**İlk İstanbul Kuşatması**” sırasında çok sayıda Müslüman asker şehit oldu; bunların her biri “**Fethin Kutlu Öncüleri**” olarak, günümüzde oldukça dikkat çekici olarak yapılmış olan yeni bir tanımlama ile: “**İstanbul Sahâbeler**” ifadesiyle anılmakta, çoğunluğunun İstanbul’da bulunan kabir ve makamları, yüzyıllardan beri, sosyal, kültürel ve târihî kimliğimizin yapıcı birer unsuru, içtimâî hayatımızın en etkili merkezleri şeklinde ve tamamı âdetâ birer “**âhiret önderi**” konumunda topraklarımızı şereflendirip nurlandırmaktadır³².

³⁰ Bk. Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Savâif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009),36/185-186.

³¹ Bk. Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Anadolu’da Arap-Bizans Mücadelesi ve Sâife Seferleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 2 (2000), 9-30.

³² Bk. Necdet Yılmaz-Coşkun Yılmaz, *İstanbul Sahâbeler* (İstanbul: Bilge Yayın Habercilik ve Danışmanlık, 2003), 19-20; Yahya Kemal, *Aziz İstanbul* (İstanbul: MEB Yayınevi, 1995), 133-138.

Medine’ye hicreti sırasında yedi ay süreyle Hz. Peygamber’i evinde misafir ederek “**Mihmândâr-ı Resûlillâh**” unvânını alan, **Hayber’in Fethi** (7/628)³³ sırasında Efendimize yönelik olası bir sûikasti önlemek üzere, geceleri sabahlara kadar onun çadırının etrafında nöbet tutan, hattâ Hayber’in Fethi’nde kocası öldürülen, geçmişteki eşleri sebebiyle hem Benî Kureyza hem de Benî Nadîr kabilelerinin “**hanımefendisi**” konumunda olan **Safiyye Vâlidemiz** (ö. 50/670 [?])³⁴ ile Hayber’den Medine’ye dönerken bir konak yerinde evlendikleri gecede de, aynı nöbetini sürdüren, İstanbul kuşatmasının yapıldığı yıllarda oldukça yaşlı olmasına rağmen, bu kutlu sefere iştirak etmiş olan meşhur sahâbî **Ebû Eyyûb el-Ensârî** de, bu “**İlk İstanbul Kuşatması**” sırasında hastalanarak vefât etmiş, kendisinin: “*Beni düşman arazisinin en uzak noktasına kadar götürüp orada defnedin!*” şeklindeki vasiyetine uyularak, cenâze namazı kılındıktan sonra nââşı, şehrin surları dışında kalan bir yerde toprağa verilmiştir³⁵.

Târihî verilerden Hâlid b. Zeyd’in kabrinin asırlar boyunca önemli bir ziyâretgâh şeklinde büyük bir itinâ ile korunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim *Kitâbü’l-İşârât ilâ ma’rifeti’z-ziyârât* adlı seyâhatnâmesi ile tanınan ünlü Müslüman seyyâh ve Şâfiî âlim Ali b. Ebû Bekir el-Herevî (ö. 611/1215)³⁶, bu eserinin İstanbul seyâhatine ilişkin bölümünde, Hâlid b. Zeyd’in kabrini ziyâret ettiğini kaydetmektedir³⁷. Türk halkı tarafından daha çok “**Eyüp Sultan Türbesi**” olarak bilinip tanınan bu mekân, muhtemelen **1204** yılındaki **Dördüncü Haçlı Seferi**’nde İstanbul’u işgal eden Latinler’in bu sırada yaptıkları büyük yağma ve tahribâtın³⁸ ardından, **Ebû Eyyûb el-Ensârî**’ye ait kabrin yeri kaybolmuş, bu kabir **İstanbul’un Fethi** sırasında **Fâtih Sultan Mehmed**’in Hocası ve Şeyhi **Akşemseddin** (ö. 863/1459) tarafından **kesfen** belirlenmiştir³⁹.

1.b. Emevîler Döneminde Yapılan İkinci İstanbul Kuşatması:

³³ Bk. Muhammed Hamîdullah, “Hayber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/20-22; Mustafa Fayda, “Muhammed (Hayatı)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/418-419.

³⁴ Bk. Aynur Uraler, “Safiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/ 464-475.

³⁵ Bk. Hüseyin Algül, “Ebû Eyyûb el-Ensârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/124.

³⁶ Hakkında bilgi için bk. Cevat İzgi, “Herevî, Ali b. Ebû Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/ 221-222.

³⁷ Bk. Casim Avcı, “Müslüman Araçları tarafından Bizans Başkenti İstanbul’a Düzenlenen Askeri Seferler”, 249.

³⁸ Bk. Işın Demirkent, “Haçlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/ 538-539; Semavi Eyice, “Eyüp Sultan Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/ 9-12.

³⁹ Bk. Orhan F. Köprülü-Mustafa Uzun, “Akşemseddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/300; İsmail Yiğit, “Emeviler Zamanında Gerçekleştirilen İstanbul Seferleri”, *II. Uluslararası İstanbul’un Fethi Sempozyumu*, (İstanbul, 1997); 52; Hüseyin Algül, “Ebû Eyyûb el-Ensârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 10/124; İsmail Lütfi Çakan, “Fetih Hadisi ve Akşemseddin’in Fetih’teki Yeri, 162.

Birinci Kuşatma'nın üzerinden çok uzun süre geçmeden yine Halife Muâviye döneminde İslâm ordularının İstanbul'u ikinci kez muhâsara ettikleri bilinmektedir. Bu dönemde, Büsr b. Ebû Ertât (ö. 86/705 [?]), Süfyân b. Avf el-Ezdî (ö. 52/672), Fedâle b. Ubeyd (ö. 53/673), Abdullah b. Mes'ade el-Fezârî ve Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem (ö. 66/685-86) gibi önemli isimlerin kumandasındaki İslâm orduları, Bizans'a yönelik kara ve deniz seferlerini sürdürdüler. Müslümanlar, Ege ve Marmara deniz yolunu kontrol altına alabilmek için bu güzergâh üzerindeki stratejik önem taşıyan bazı adaların fethine öncelik verdiler. Özellikle Cünâde b. Ebû Ümeyye el-Ezdî'nin (ö. 80/699) komutasındaki Emevî Donanması, Akdeniz ve Ege'deki Kıbrıs, Rodos, Kos ve Sakız adalarından sonra 670 yılında Kapıdağ Yarımadası'nı ele geçirmek suretiyle, müstakbel "**İstanbul Harekâtı**" için önemli bir üs elde etmiş oldu. Bunun ardından İzmir'e giren İslâm ordusu, 672 veya 673 yılında Rodos'u tam anlamıyla kontrol altına aldıktan sonra, 54 (674) yılının ilkbaharında ikinci kez İstanbul surlarına dayanarak şehri dört yıl süreyle kuşatma altında tuttu. Oldukça uzun süren bu kuşatmada Müslümanlar, maalesef hedefledikleri sonucu elde edemediler. Bu olumsuz gelişmede, İstanbul surlarının geçit vermemesi, ordudaki askerlerin bölgenin soğuk kış şartlarına alışkın olmaması, orduda yiyecek ve erzâk sıkıntısının had safhaya ulaşması gibi sebepler yanında, Bizanslılar'ın Müslümanlar'a karşı, su üzerinde bile yanma özelliğine sahip olan ve "**Âteş-i Rûmî**" (*Grejuva Ateşi/ Âteş-i Bahrî*)⁴⁰ diye anılan "yanıcı, yakıcı ve patlayıcı" mahiyette olup o dönemde esrârengiz bir madde olarak kabul edilen, tesiri çok yüksek bir savunma maddesini kullanmalarının önemli derecede etkili olduğu bilinmektedir.

1.c. Emevîler Döneminde Yapılan Üçüncü İstanbul Kuşatması:

Halife Muâviye'nin ölümünden (ö. 60/680) sonra yaşanan iç karışıklıklardan dolayı, bütün cephelerde gerçekleştirilen harekâtlar gibi, Bizans ve İstanbul'a yönelik seferlere de bir süre ara verildi. Fütûhâtta bu duraklama, Halife Abdülmelik b. Mervân'ın (ö. 86/705; *hilâfeti: 685-705*) iç savaşları sonlandırıp birliği sağlamasına kadar sürdü. Babası Abdülmelik'ten istikrâr kazanmış güçlü bir iktidar devralan Velîd b. Abdülmelik (ö. 96/715; *hilâfeti: 705-715*) fetih faaliyetlerini sürdürdü. Onun döneminde İslâm orduları, Batı'da Endülüs'ü fethetmiş, Doğu'da Mâverâünnehir'e ve Hindistan içlerine kadar ulaşmıştır⁴¹. Bu Halife'nin vefatı sonrasında Emevî tahtına kardeşi Süleyman b. Abdülmelik (ö. 99/717; *hilâfeti: 715-717*) oturmuş, öteden beri hazırlıklarının yapıldığı İstanbul Seferi'ni bu halife başlatmıştı. Bu sefere büyük önem veren Halife Süleyman, Bizans sınırına oldukça yakın önemli bir merkez olan ve Antakya'dan Menbic'e giden yol üzerinde bulunan Dâbık'a kadar

⁴⁰ Bk. Abdülkadir Özcan, "Âteş-i Rûmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/57.

⁴¹ Bk. Mevlüt Koyuncu, "Velîd I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/30.

geldi. Bu Halife, ordunun kara kuvvetlerinin kumandanlığına, dönemin meşhur komutanı olan kardeşi Mesleme b. Abdülmelik’i (ö. 121/739 [?])⁴²; donanmaya da Ömer b. Hübeyre’yi (ö. 110/728) kumandan olarak tayin etti ⁴³. Bu iki kumandanın müşterek şekilde hareket etmesinin sonucunda, Bizans’ın başkenti 99 yılının başlarında (Ağustos 717), Müslümanlar tarafından üçüncü defa kuşatıldı ⁴⁴. Mesleme, çeşitli aralıklarla kendisine gönderilen destek kuvvetlerinin de katkısıyla, İstanbul’u bir yıl süreyle kuşatma altında tuttu. Bu arada Halife Süleyman b. Abdülmelik’in vefâtı (99/717) üzerine onun yerine geçen Ömer b. Abdülazîz’in (ö. 101/720; *hilâfeti*: 717-720) emriyle bu kuşatma kaldırıldı; Mesleme b. Abdülmelik ve ordusu da geri dönmek zorunda kaldı, böylece “Üçüncü İstanbul Kuşatması” da başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.

Çeşitli kaynaklarda, Mesleme b. Abdülmelik’in bu kuşatma sırasında İstanbul’da yaptırdığı kaydedilen⁴⁵ ve günümüzde hâlen ayakta olan caminin, o devrin İstanbul’unun Galata Senti’ndeki önemli bir kilisesinden çevrilme bir yapı olan “*Arap Camii*” olduğu yolundaki söylentinin doğru olmadığı belirtilmektedir⁴⁶.

1.d. Müslüman Araplar Tarafından İstanbul’a Yapılan Dördüncü Kuşatma:

Emevîler döneminde yapıлып yukarıda özetlenen kuşatmalar da dikkate alındığında, Müslüman Araplar tarafından gerçekleştirilen **İstanbul Kuşatmaları**’nın dördüncüsü ve sonuncusu, üçüncü Abbâsî Halifesi Mehdî-Billâh (ö. 169/785; *hilâfeti*: 775-785) zamanında gerçekleştirilmiştir. Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî (ö. 190/805), Abdülmelik b. Sâlih, İsâ b. Mûsâ (ö. 167/783), Hasan b. Kahtabe ve Rebî’ b. Yûnus (ö. 169/785 [?]) gibi o dönemin çok ünlü komutan ve devlet adamlarının da katıldığı bu seferde orduya, Halife’nin oğlu ve müstakbel halife **Hârûnürreşîd** (ö. 193/809; *hilâfeti*: 786-809) kumanda etmişti. Bu başarılı kuşatmanın sonunda Bizanslılar, her yıl 90.000 dinar vergi vermek şartıyla Müslümanlar ile barış yapmak zorunda kaldı. Nitekim oğlu **Hârûn**’a bu kuşatmadaki başarısı nedeniyle, babası Halife Mehdî-Billâh tarafından 166 (782-83) yılında “**er-Reşîd**” ünvanı verilmiş, o da bu sebeple **Hârûnürreşîd** olarak anılagelmiştir⁴⁷.

⁴² Bk. Hasan Kurt, “Mesleme b. Abdülmelik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/319.

⁴³ Bk. Nahide Bozkurt, “İbn Hübeyre, Ömer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/84.

⁴⁴ Bk. İsmail Yiğit, “Süleyman b. Abdülmelik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/80-81.

⁴⁵ Bk. Casim Avcı, “Müslüman Araplar Tarafından Bizans Başkenti İstanbul’a Düzenlenen Askeri Seferler”, 255.

⁴⁶ Bk. Semavi Eyice, “Arap Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/326-327; krş. Hakkı Dursun Yıldız, “İstanbul’un Müslümanlar Tarafından Muhasaraları”, 29;

⁴⁷ Bk. Nahide Bozkurt, “Hârûnürreşîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/258-259; a. mlf., “Mehdî-Billâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/378-379.

Bizans'ın başkenti İstanbul'a düzenlenen bu dört seferin ilk  c nde İstanbul, Müslümanlar tarafından kuşatılmış, dördüncüsünde ise İslâm ordusu, Bizans'tan gelen barış teklifini kabul ederek geri dönmüŐtür. Bu dört önemli kuşatma, Bizans'a Müslümanlar'ın ne kadar ciddi bir g c olduğunu göstermiŐ, Müslümanlar'a da kara ve deniz savaŐlarında gerekli donanım ve taktik bakımından çok büyük tecrübeler kazandırmıŐtır. Bu son muhasaradan sonra, Bizans topraklarına karşı birçok akın ve sefer yapıldıysa da, bunların hiçbiri doğrudan İstanbul'u hedef almamıŐtır. Her ne kadar Abbâsî Halifesi **Mu'tasım-Billâh** ( . 227/842; *hilâfeti*: 833-842), İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren İstanbul'un fethi için yola çıkan Müslüman ordular tarafından birçok kez kuŐatılan ve sonunda Halife Muâviye'nin oğlu Yezîd'in de iştirak ettiği "**Birinci İstanbul Kuşatması**" sırasında ele geçirilen (49/669), Bizans'ın, İstanbul'dan sonra ikinci büyük Şehri durumundaki **Ammûriye**'yi⁴⁸ (*Amarion*), **17 Ramazan 223** (*12 AĞustos 838*) tarihinde kesin bir zaferle fethettikten sonra, İstanbul  zerine yürümeyi planlamıŐsa da, maalesef bu tasavvurunu ger ekleŐtirememiŐtir⁴⁹.

Bu durum, **Selçuklular**'ın Anadolu'yu fethine kadar devam etmiştir. Selçuklu Devleti'nin kurulmasını sağlayan **Dandanakan Savaşı**'ndan (431/1040) sonra⁵⁰, Anadolu'ya yönelik olarak ciddi akınlar baŐlamıŐ, bunların sonunda Türk akıncıları Anadolu'ya girmiş, Ege ve Marmara sahillerine kadar ilerlemiŐtir. Yirmi yıl kadar süren bu akınlar, **1071**'de **Bizans'a** karşı elde edilen **Malazgirt Zaferi**⁵¹ ile büyük bir fetih hareketine dönüŐmüŐ, çok kısa bir zaman dilimi içinde, asırlardan beri ele geçirilmek üzere mücadele verilen, fakat bir türlü fethedilemeyen Anadolu toprakları da, bir Müslüman  lkesi haline gelmiştir. Böylece **İznik** merkez olmak üzere kurulan **Anadolu Selçuklu Devleti**, çok kısa zamanda Bizans'ın en korkulu rakibi olmuŐtur. Nitekim Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı olan **KutalmıŐ OĞlu Süleyman (Süleyman Őah I)**, ( . 479/1086), 467 (1075) yılında Üsküdar'a kadar ilerlemiŐtir.

Aynı yıllarda Bizans için daha tehlikeli bir isim daha ortaya çıkmıŐtır: ** aka Bey**. İzmir ve civarındaki adalarda hâkimiyet kuran ve çok iyi bir denizci olan ** aka Bey** ( . 488/1095 [?]), yaptığı birçok deniz muh rebesinde Bizans'ı mağlup ederek Ege Denizi'nde çok açık bir üstünlük elde etmiş, İstanbul  zerine sefer düzenlemeyi de hedeflemiŐtir.  aka

⁴⁸ Bk. Besim Darkot, "Ammûriye", *İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1940-88), 1/411-412; Marius Canard, "Amm riyya", *The Encyclopaedia of Islam* (Leiden 1960), 1/449.

⁴⁹ Bk. Casim Avcı, "Mu'tasım-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/381.

⁵⁰ Bk. Ali Sevim, "Dandanakan Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/456- 457.

⁵¹ Bk. Ali Sevim, "Malazgirt Muharebesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/481-483.

Bey, bu amaçla Midilli, Sisam, Sakız ve Rodos adalarında hâkimiyet kurarak fetihlerini Çanakkale Boğazı istikametine doğru genişletmiştir⁵².

Öte yandan **Osmanlı Devleti**'nin de, kuruluşundan başlayarak İstanbul ile çok yakından ilgilendiği bilinmektedir. **Orhan Bey** (ö. 763/1362, *iktidârı* 1324-1362) ve **Sultan Birinci Murad Hudâvendigâr**'a (ö. 79171389; *iktidârı*: 1362-1389) ait bazı Osmanlı kuvvetlerinin, zaman zaman dost, zaman zaman da düşman olarak, İstanbul surları önüne kadar geldikleri, hattâ bu akınların bazılarında şehre bile girdikleri bilinmektedir⁵³. Osmanlılar döneminde İstanbul'a yönelik olarak gerçekleştirilen çeşitli önemli muhâsaralar, İstanbul'u fethetme fikrinden hiçbir zaman vazgeçmeyen **Yıldırım Bayezid** (ö. 805/1403; *iktidârı*: 1389-1403) tarafından gerçekleştirilmiştir⁵⁴.

Osmanlı'nın **Feth-i Mübîn**'den önceki son **İstanbul Muharasası** ise, **Sultan İkinci Murad**'ın (ö. 855/1451) birinci saltanatının (*birinci saltanat*:1421-1444; *ikinci saltanat*: 1446-1451) ilk yıllarına (Recep 825/ Haziran 1422) rastlamaktadır. Bu güzel şehir, kutlu ve mutlu fethin gerçekleştirilmesine kadar, 31 yıl daha Bizans'ın elinde kalmıştır⁵⁵.

Görüldüğü üzere kurulduğu günden beri, sahip olduğu coğrafi ve stratejik konumu sebebiyle **İstanbul**, çeşitli kavim ve milletler tarafından tarih boyunca ele geçirilmeye çalışılmış, bu sebeple de birçok defa el değiştirmiş, Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olmasından itibaren de bu şehir, başta Müslüman Araplar olmak üzere muhtelif kavimler tarafından kuşatılmış, uğrunda çok kan dökülmüş çok önemli bir şehirdir. Öte yandan Hz. Peygamber'in İstanbul'un fethine dair müjdesi, Müslümanlar'a ayrı bir mânevî heyecan katmış, bu yüzden de bu şehri fetih uğrunda binlerce şehit verilmiştir. Resûl-i Ekrem'in tebşîr buyurduğu "*Fetih Şerefi*" ise, genç Osmanlı Hükümdarı **Fâtih Sultan II. Mehmed Han** (ö. 886/1481; *birinci saltanat*: 1444-1446, *ikinci saltanat*: 1451-1481) ile bu genç padişahın "**kutlu/mübârek Fetih Ordusu**"na (*Ni'me'l-Ceyş*) müyesser olmuştur⁵⁶.

⁵² Bk. Mücteba İlgürel, "Çaka Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/186-188.

⁵³ Bk. Halil İnalçık, "Orhan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/377, İstanbul 2007; a. mlf., "Murad I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/157, 159.

⁵⁴ Bk. Halil İnalçık, "Bayezid I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1992), 5/232-233; Işın Demirkent, "İstanbul (Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/212.

⁵⁵ Bk. Halil İnalçık, "Murad II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/165; Feridun Emecen, "İstanbul (Fethi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/212; İsmail Hami Danişmend, "İstanbul'un Yedi Muharasası", *İstanbulda Sahâbe Kabirleri*, A. Süheyl Ünver (İstanbul: İstanbul Fetih Derneği Yayınları, 1953), 2-3.

⁵⁶ Bk. Halil İnalçık, "Mehmed II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/397-398.

2. Vatan Topraklarının Tapu Sicil Ve Kütükleri: (*Hâmûşânlar, Kabirler/Makbereler, Mezarlar/Mezarlıklar, Hazîreler, Türbeler ve Makamlar*)

Genellikle: “rûhun bedenden ayrılması sûretiyle kişinin maddî hayat kaynağını yitirmesi” şeklinde tanımlanan “ölüm ve ölüm sonrası” hakkındaki farklı algılama, inanış ve uygulamalar, kültürden kültüre, toplumdaki topluma ve devirden devire değişmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de: “Allah yolunda savaşırken gayri müslimler tarafından öldürülen, bu uğurda canını fedâ ederek **şehitlik** mertebesini kazanan Müslümanları” ifâde etmek üzere çeşitli âyetlerde “**şehîd**” (*şühedâ*) kelimeleri kullanılmış, bu kişilerin Allah katındaki değer ve derecelerine dikkat çekilmiştir⁵⁷.

Öte yandan mezar ve mezarlık kültürü, her milletin sosyal ve kültürel birikiminin şekillenmesinde, bu konuda oluşan sanat ve edebiyat hayatının ele alınıp incelenmesinde çok önemli bir yere sahip bulunan sosyo-psikolojik unsurlardır. Muhtemelen bu yüzden söz konusu sessiz mekânlar için “**Mezarlıklar, bir ülkenin tapu sicil ve kütükleridir**” denilmiştir⁵⁸.

Her canlı için mukadder olan ölüm hâdisesine muhatap olanların “**nihâi anlamda bu dünyadaki mekânî menzilleri**” olan “**kabir ve mezarlar**”, sembolik düzeyde pek çok anlam taşımakta, sadece onların yattıkları toprakların üzerinde bulunup insanlar tarafından ziyaret edilen tekil yapıları değil, bunların toplu olarak yer aldığı, ölümlerinden sonra kendilerine ev sahipliği yapan ve her biri birer “**sessizler diyârı**” (*vâdî-i hâmûşân*) olarak nitelenebilecek olan “**mezarlık, kabristân, hazîre, âşiyân ve hâmûşân**” gibi farklı adlandırmalara⁵⁹ sahip bulunan mânevî mekânları da, kültürel mirasımızın çok mühim unsurlarıdır. Zira türbe, mezar ve kabirlerin her birinin, özellikle yaşayanlara yönelik birçok sembolik uyarıları vardır. Bu “**sessiz diyâr ve mekânlar**”, toplumun ölüm algısı, geride kalanların oralarda medfûn olanlarla kuracağı mânevî ilişkinin insânî, dînî ve mânevî boyutu, oradaki mevtânın hayatta iken taşıdığı dînî, içtimâî, iktisâdî ve siyâsî statüsü gibi konularda, hayatta olanlara çok şey söylerler. Bu bakımdan bu sessiz mekânların tamamı

⁵⁷ Konuyla ilgili bazı âyetler için bk. el-Bakara 2/154; Âl-i İmrân 3/18, 169; en-Nisâ 4/69; ez-Zümer 39/69; Muhammed 47/4-6; el-Hadîd 57/19. Hz. Peygamber’in “**şehitlik**” konusundaki açıklamalarını da, hadis kaynaklarının daha çok “**cihâd**” bölümlerinin “*fazlû’ş-şehîd*” başlıkları altında bir arada bulmak mümkündür. Ünlü müfessir Fahrreddîn er-Râzî’nin (ö. 606/1210), bu konuyla ilgili âyetlerin, sadece: “Allah’ın dinini yüceltme uğrunda savaşta canlarını fedâ edenlerle sınırlı bir şekilde yorumlanmaması gerektiğini; **i‘lâ-yi kelimetullâh** için çaba gösterip toplumda adaleti sağlayan Müslüman ilim ehlinin de aynı kapsamda düşünülmesi” icap ettiğini savunduğu kaydedilmiştir. Bk. Fahrettin Atar, “Şehid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/429.

⁵⁸ Bk. Mehmet Samsakçı, *Ölüme Açılan Estetik Kapı Türk Mezar Taşı Edebiyatı*, (İstanbul: Kitabevi, 2017), 18; krş. Yahya Kemal, Aziz İstanbul (İstanbul: MEB Yayınları, 1995), 89.

⁵⁹ Burada geçen çeşitli adlandırmaların anlamları için bk. Kürşat Demirci, “Kabir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/33; Nebi Bozkurt, “Mezarlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/519-522.

ait oldukları toplumların birer kültürel mirasıdır. Her birinin târihî geçmişi asırlara kadar uzanan bu sessiz alanlar, bizden önceki pek çok nesil tarafından günümüze kadar özenle korunmuş, üzerlerine eklenen sanat örülü bazı yeni unsurlarla zenginleştirilmiş, her birinin hakkında pek çok edebî metin yazılmış, buraları dönemlerinin sanat anlayışıyla tezyîn edilmiş, bunların mevcut halleriyle gelecek kuşaklara aynı özen ve ihtimâm ile ulaştırılmasının gerektiği düşünölmüştür. Böylece buraları “tarih, sanat tarihi, şehir tarihi, antropoloji, sosyoloji, edebiyat, din psikolojisi ve din sosyolojisi” gibi birbirinden çok farklı bilim alanların ilgi kapsamına girmiş, bu çeşitlilik, söz konusu mekânların farklı bilim dalları tarafından incelenmesi sonucunu doğurmuştur.

Şiirlerinin ve nesirlerinin içeriğinde Türk milletini var kılan dinî ve kültürel değerlerin, şanlı tarihimiz içinde bu aziz vatan topraklarında kan, ter ve gözyaşı ile yoğrulmuş olduğunu savunan “meşhur şâir ve edîb” **Yahyâ Kemâl Beyatlı**’yı (1884-1958)⁶⁰, “*Türk Mezarlık Kültürü*”nü en iyi anlayıp yorumlayan şahsiyetlerimiz arasında birinci sıraya koymanın yanlış bir tercih olmadığını, onun “ünlü müderrris, mütercim ve fikir adamı” **Babanzâde Ahmed Naîm Bey** (1872-1934)⁶¹ ile aralarında geçen münâkaşayı naklettiği şu önemli yazısıyla delillendirmek mümkündür:

“1921-22 arasında *Tevhîd-i Efkâr*’a⁶² **Millî Harekete** dâir, milliyeti benim anladığım yolda, bir nevî yazılar yazıyordum. Hemen hepsi eski İstanbul’un rûhânî semtlerini teşrih etmeye çalışan bu nesirlerde, fetih hâtıraları ve İstanbul toprağına gömölmüş olan ilk cedlerin mezarları etrafında teşekköl etmiş mahallelerin mânâları, hulâsa bu toprağın “**vatan toprağı**” diye tekevvün edişinin hikâyesi vardı. Şüphesiz ki bu yazıları ben, her şeyden evvel bir Türk gibi duyarak yazarken, İslâmiyet’in çok katı, çok maddî, âdetâ riyâzî olan uknûmlarının üstünden atlayarak, nehyettiği noktalara, butlanların zevkine kadar gidiyordum.

Bu nevi edebiyattan tam yerli müslüman olan ruhlar şiddetle hoşlanıyorlardı, lâkin *medresenin* çok sünnî yapılı kafaları bundan zevk almazlardı, hattâ ürkerlerdi; irşâdın bu tarzında, putperestliğe doğru bir gidiş bile görebilirlerdi; daha başka bir nokta var: İslâmiyeti yalnız bir milletin, meselâ Türk milletinin kendi zevkine ve hulyâsına göre anlayışını Ulûm-i İslâmiyye reddederdi. Kur’ân’ın hükümleri mâlûmdur, bunu tafsîl etmek lüzumsuzdur.

⁶⁰ Bk. M. Orhan Okay, “Beyatlı, Yahya Kemal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/35-38.

⁶¹ Bk. İsmail L. Çakan, “Babanzâde Ahmed Naim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/375-376; hakkında daha geniş bilgi için bk. Mehmet Cüneyt Kaya-İsmail Kara (ed.), *Babanzâde Ahmed Naim: Hayatı-Eserleri- Fikirleri* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayını, 2018).

⁶² Bu gazetenin ilk yayımlanışı ve zaman içinde yaşadığı isim değişiklikleri konusunda bk. Nesimi Yazıcı, “Tasvîr-i Efkâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/138-140.

İşte Ahmed Naim Bey ile aramızdaki kavga da bu bahisten çıktı.

O gün galibâ “Tevhîd-i Efkâr’da, “Eyüb” e dâir nesrim çıkmıştı. Bu nesirde, Eyüp şehrinin nasıl tekevvün ettiğini hikâyeye ediyordum.”⁶³

Makalesinin bu mukaddimesinden sonra Yahyâ Kemâl, *Tevhîd-i Efkâr Gazetesi*’nin **5 Mart 1922** tarihli nüshasında ilk defa yayımlanan “**Bir Rü’yâda Gördüğümüz Eyüb**” başlıklı yukarıda işaret edilen nesrinde özetle: “Hâlid b. Zeyd Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin “**İlk İstanbul Muhâsarası**”na gelişini, bu kuşatma devam ederken vefât ettiğinde hâlen medfûn bulunduğu yere gömülüşünü, daha sonraki yıllarda İstanbul’u fethetmeye gelen İslâm ordularının her defasında onu hatırlayışlarını, bu an’anenin Türk ordularına da intikal edişini, onun “**Alemdâr-ı Resûlillâh**” olarak **Fetih Ordusu**’nun her neferine İstanbul’un surları önünde mânen görünüşünü, **Akşemseddin**’in “**âlem-i mânâda onun kabrini keşfedişini**”, bu olayın Fâtih’in ordusunda nasıl emsâlsiz bir rûhânî vecd hâsıl ettiğini, İstanbul’un da bu şevk ve heyecanla fethedildiğini, Fetih’ten sonra oraya defnedilen ilk şehitlerin ise, **Hz. Hâlid Ebû Eyyûb el-Ensârî**’nin kabrinin etrafını çevreleyen mezarları ile⁶⁴, orada âdetâ bir “**Ölüm Şehri**” oluşturduklarını” dile getirdiğini, kendisinin sade vatandaşları çok heyecanlandıran bu makalesinin, **Ahmed Naim Bey**’i ise çok kızdırdığını ifade etmiştir⁶⁵.

Ahmed Naim Bey’in bu makaleye yönelik ciddi ve ağır itirazlarına, **Yahyâ Kemâl** de cevap verince giderek dozu artıp genişleyerek uzayıp giden bu münakaşa, oldukça büyümüş, sonuçta bu iki kadîm dost, birbirine ciddî bir şekilde darılmışlardı. Bu kırgınlığın ardından Avrupa’ya giden ve ancak on üç sene sonra yurda dönebilen Yahyâ Kemâl, bir gün İstanbul’un Vefâ semtinde karşılaştığı Ahmed Naim Bey ile bu konuyu yeniden konuşup barışmalarını şu şekilde nakleder:

“Öğleden hayli sonraydı, **Vefâ**’ya⁶⁶ doğru yürüyordum, karşıdan Ahmed Naim Bey’in geldiğini gördüm. Rahatsızlıktan yeni kalkmış gibi yorgun yürüyordu. Beni görür görmez durdu, kollarını açtı, “Bu tesâdüf münasebetiyle Cenâb-ı Hakk’a hamdolsun!” diyerek söze başladı. O kadar dostça bir tahassüsle hareket ediyordu ki mütehayyir kaldım. Sözüne devam ederek: “Avrupa’da uzun müddet kaldınız, sizi artık görmeden öleceğime bile

⁶³ Bu yazının tamamı için bk. Yahya Kemal, *Siyâsî ve Edebî Portreler* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1976), 51-58.

⁶⁴ Bk. Necdet İşli, “Eyüp Mezarlığı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/7.

⁶⁵ Söz konusu makalenin metni için bk. Yahya Kemal, *Aziz İstanbul* (İstanbul: MEB Yayınları, 1995), 133-138; krş. Mustafa Uzun, “İstanbul’a Düşen Yıldızlar, *İstanbullu Sahâbeler*, Necdet Yılmaz-Coşkun Yılmaz (İstanbul: Bilge Yayınları, 2003), “Tahrîz”, 11-13.

⁶⁶ Bu semte adını vermiş olan “Şeyh Vefâ” ve onun adını taşıyan külliye hakkında bilgi için bk. Reşat Öngören, “Muslihuiddin Mustafa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/269-271; Aziz Doğanay, “Şeyh Vefâ Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/72-74.

inanmaya başlamıştım. İki de bir de : -Yârabbî bu adamla son bir defa görüşmemi mukadder kıl! Tâ ki ona söylemek istediğim birkaç sözü söyleyebileyim, diyordum, işte bu saatte Allah’ın o lütfunu idrâk ettim. Ondandır dolayı seviniyorum, şimdi sana maksadımı îzâh edeyim, nereye gidiyordun?” dedi.

Şehid Ali Paşa Kütüphanesi’nin⁶⁷ nerede olduğunu bile bilmediğimi ve orayı görmek istediğimi söyledim. “Pekâla. Berâber yürüyelim.” diye teklif etti ve söze girişti: “Seninle o kadar sene evvel, **Dârülfünûn**’da⁶⁸ bir münâkaşada bulunmuştum. O münâkaşa, daha sonra benim zihnimi senelerce meşgul etti. Son senelerde ise ben, İstanbul’un birçok semtlerinde gezme ve oralarda tıpkı senin usûlünde, eski mîmârî eserlerinin târîhini araştırmayı îtîyâd edindim. Bu hoş merak beni sardıkça sardı. dedi. *Senin bir zaman “Tevhîd-i Efkâr” da çıkmış yazılarını buldum ve tekrar okudum. Azîm bir zevk aldım. Sana bu yüzden ne kadar haksızlık ettiğime, o yazıların bir şâir fantezisi olmayıp hakikaten mânevî birer ufuk olduklarına kâil oldum. İşte bundan sonra, bu yüzden seni o vakit gücendirdiğime yandım ve bir daha görürsem isti’fâ-yı kusûr etmeyi nezr ettim. İşte azîm söyleyeceğim bu idi.*”

Ekseriyâ karşısındakini küçümseyici bir şekilde konuştuğunu bildiğimiz Naim Bey, bu sözlerini söylerken o kadar inandırıcı bir teessür içindeydi ki, ben de üzüntümden önüme bakıyor ve kendisi ne cevap vereceğimi bilemiyordum. Bana o sırada, “*Tevhîd-i Efkâr*’da yayımlanmış olan makâlelerim çerçevesinde tekrar ettiği teveccüh dolu övgülerini uzun uzun sürdürdü. Son derece duygulandığımı kendisine anlatmaya çalışarak bu konuyu kapadık”.

Bir süre dolaştıktan sonra Şehzâdebaşı’nda vedâlaştıklarını söyleyen Yahyâ Kemâl, Ahmed Naim Bey ile ilgili bu değerlendirme yazısını şöyle bitirir: “*Son ayrılışımızmış. Zirâ Naim Bey, bir ay sonra öldü. Benimle son bir defâ görüşmek istediğine dâir, yukarıda naklettiğim dileğinin, Vefâ’da, sırf bir tesâdüf sevkıyla tahakkuk etmesini hayretle telâkkî ettim*”⁶⁹.

Kanaatimizce, başlangıçtan itibaren özetlemeye çalıştığımız bu İstanbul Kuşatmaları’na katılan bütün Müslüman askerler, Hz. Peygamber’in Fetih Hadisi’nde “**Ni‘me‘l-Ceyş**” şeklinde övülen “*mutlu ve kutlu ordunun*” içinde yer almış birer neferdir. Onların her biri, söz konusu hadisteki “**Peygamberî Medih ve Tebşîre**” (övgü ve müjde) mazhar olma düşüncesiyle, bu şerefe ulaşabilmek için İstanbul’a koşmuşlar, fakat **Feth-i**

⁶⁷ Bu kütüphane ve kurucusu hakkında bk. Abdülkadir Özcan, “Şehid Ali Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/433-434; İsmail E. Erünsal, “Şehid Ali Paşa Kütüphanesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/435-436.

⁶⁸ XIX. Yüzyılda kurulan ve İstanbul Üniversitesi’nin nüvesini teşkil eden bu Osmanlı yükseköğretim müessesesi hakkında bilgi için bk. Ekmelüddin İhsanoğlu, “Dârülfünun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/521-525.

⁶⁹ Bk. Yahya Kemâl, *Siyâsi ve Edebî Portreler* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1976), 56-58.

Mübîn’in mukadder zamanı o sırada henüz dolmadığından, buna erişememişlerdir. Ancak Müslüman-Türk Milleti’nin gönlü, onların bu şereften mahrûm kalmasına râzı olmamış, onların fedâkârlıklarını aslâ unutmamış, bu yüzden de her birini bu “*Ni‘me‘l-Ceyş*” kadrosunun içinde kabul etmiş, onların yurdun pek çok toprağına emânet edilmiş, nâm ve nişânları bulunmayan, kitâbeli veya kitâbesiz, henüz tam olarak tespiti yapılamamış olan makam, türbe veya mezarlarını, medfûn buldukları bu azîz vatan topraklarının “*birer mânevî muhâfızı ve uğuru olarak*” telakki edip ziyâret edegelmüşlerdir.

3. Nİ‘ME‘L-CEYŞ’İN KASTAMONU’YA DÜŞEN YILDIZI: KAYS el-HEMDÂNÎ:

Asırlardır bulunduğu Batı Karadeniz Bölgesi’nin kültür ve medeniyet başkentliğini yapmakta olan ve Anadolu’nun önemli kavşak noktalarından biri olarak anılan **Kastamonu**, özellikle İslâmî fetihler sonrasında kazandığı mânevî zenginlik ve kültürel değerler sebebiyle, tam bir “**Evliyâlar Şehri**” hüviyetini taşımaktadır⁷⁰. Kızılırmak’ın başlıca kollarından Gökırmak’a kavuşmak üzere, Ilgaz Dağı’nın kuzey yamaçlarından inen Karaçomak Deresi (*Kastamonu Suyu*) boyunca, denizden yaklaşık 790 metre yükseklikte yer alan bu şehrin, ne zaman kurulduğu ve taşıdığı adın nereden geldiği tam olarak bilinmemektedir⁷¹.

Kastamonu yöresinin, VIII. Yüzyılın başlarında Müslüman Araplar’ın akınlarına sahne olduğu, ancak bu bölgenin Türkler tarafından hangi tarihte fethedildiği tam olarak bilinmemektedir. 1071 Malazgirt Savaşı’ndan sonra Selçuklu Türk boylarının kısa süre içinde Anadolu’nun çeşitli bölgelerine yayıldığı ve bu arada Anadolu Selçuklu Devleti’nin kurucusu Süleyman Şâh’a bağlı Emîr Karatekin’in 1084’lü yıllardan sonra Kastamonu yöresinde kısa süre hüküm sürdüğü bilinmektedir.

XII. Yüzyıl boyunca Selçuklular, **Dânişmendliler** (1071-1178)⁷² ve Bizans Devleti arasında birkaç kez el değiştiren Kastamonu ve yöresi, **Çobanoğulları**⁷³ ve **Candarogulları**⁷⁴ Beyliklerinin hâkimiyetinden sonra, İstanbul’un Fethi’nin ardından

⁷⁰ Bk. *81 İilde Şehir ve Kültür Kastamonu*, haz. Metin Eriş (İstanbul: Kastamonu Valiliği Yayınları, 2018), 77-81, 107-112.

⁷¹ Bk. *81 İilde Şehir ve Kültür Kastamonu*, 36-51; ayrıca bk. Cevdet Yakupoğlu, “Kastamonu Adının Ortaya Çıkışını Anlatan En Eski Kaynak: Saltuknâme”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi* 5/16 (Eylül 2014), 200-220.

⁷² Bu Türkmen hânedânı hakkında geniş bilgi için bk. Abdülkerim Özaydın, “Dânişmendliler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/469-474.

⁷³ Kuzeybatı Anadolu’da XII. Yüzyıl sonlarında kurulan bu Türk Beyliği hakkında bilgi için bk. Yaşar Yücel, “Çobanoğulları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/354-355.

⁷⁴ XIV. Yüzyıl başlarında Kastamonu ve Sinop civarında kurulan bu Türk Beyliği hakkında bilgi için bk. Yaşar Yücel, “Candarogulları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/146-149.

Anadolu’nun birliğı siyasetine büyük önem veren Fâtih Sultan Mehmed tarafından 1461 yılında kesin bir şekilde Osmanlı topraklarına ilhâk edildi⁷⁵.

3. Kays b. Mâlik el-Erhâbî el-Hemdânî ve Kabilesinin Müslüman Oluşu:

Kastamonu şehir merkezindeki en eski yerleşim yerlerinden biri olan **Hepkebirler Mahallesi**’nin adının kaynağı, mahalleye bu ismin nasıl verildiğı konusunda çok yakın zamanda yayımlanan bir araştırma makalesinde, bu ismin “*papuç veya çizmelerin altına çakılan bir tür küçük çivi*” anlamındaki “**kebkeb**”⁷⁶ kelimesinden geldiğı, ihtiyaç halinde bu çivilerin tedârikini sağlayan esnaf grubuna da “*kebkebçi veya kebkebler*” denildiğı kaydedilmekte, bunların o dönemde şehrin merkezinde bir sokak veya mahalleye adlarını verebilecek düzeyde örgütlenmiş oldukları çıkarımında bulunulmakta, bu sebeple de söz konusu mahallenin adının, Kastamonu’nun Osmanlı topraklarına ilhâkından yaklaşık 16 yıl sonra, **1487 yılında** yapılan **tahriri** ⁷⁷ ile ilgili arşiv vesikalarında: “*Kebkebür*” ve “*Kebkebirler*” şeklinde kayıtlı olduğı belirtilmektedir⁷⁸.

1892 yılından itibaren adı, yerel halkın genel kabul ve kullanımına göre “**Hepkebirler Mahallesi**” olarak değıştirilen bu semtin “**Eligüzel Sokağı**” üzerinde bulunan, önceleri mescit olarak inşâ edilip daha sonra câmi haline getirilen, ancak bânisinin kimliğı ve inşâ tarihi tam olarak bilinmeyen, bununla birlikte konuya ilişkin *Şer‘iyye Sicilleri*’nden, **1086 (1675)** tarihinde bu günkü yerinde mevcut olduğı anlaşılan⁷⁹, hâlen de ibâdete açık olan **Hepkebirler Camii**’nin⁸⁰ minaresinin hemen bitişiğindeki hazîrede, halk arasında “**Hepkebirler Sahabe Türbesi**”⁸¹ olarak bilinen yerde, mimarî özelliklerinden ve kabirlerdeki mezar taşlarından, yörenin en eski mezarlıklarından biri olduğı anlaşılan ve günümüzde ahşap bir şebeke içine alınmış halde bulunan bu yerin sağ başındaki kabirde, öteden beri yöre halkı tarafından bilinip ziyâret edilen, ancak yaygın bir yanlış kullanımla

⁷⁵ Bk. Talât Mümtaz Turhan, *Kastamonu Tarihi (XV inci asrın sonlarına kadar)*, Ahmed İhsan Matbaası, 1935; İlhan Şahin, “Kastamonu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/586; Yücel, “Candaroğulları”, 7/148-149.

⁷⁶ Bk. Ömer Asım Aksoy - Dehri İlçin, *XIII. Yüzyıldanberi Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* (Ankara: TDK Yayınları, 2009), IV; *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, (Ankara: TDK Yayınları, 1975), VIII. Cilt.

⁷⁷ “Osmanlı mâlî teşkilâtında vergi tespiti amacıyla yapılan sayım” anlamındaki bu terim hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Öz, “Tahrir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/425-429.

⁷⁸ Özcan Oğur - Mustafa Eğilmez, “Kastamonu’nun Tarihi Hepkebirler (*Kebkebirler*) Mahallesi ve Vakıf Eserleri”, *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, VI/1 (Şubat 2022), 307-326.

⁷⁹ Özcan Oğur-Mustafa Eğilmez, 317.

⁸⁰ Bk. Fazıl Çifçi, *Kastamonu Camileri- Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler I* (Kastamonu: Kastamonu Belediye Başkanlığı Yayınları, 2018, Genişletilmiş Beşinci Özel Baskı), 167.

⁸¹ Bk. Öznur Omuzlu, *Kastamonu İli İnanç Turizmi Potansiyeli ve Halkın İnanç Turizmine Bakışı* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 45, 118.

tam bir **galat-ı meşhûr**⁸² haline gelmiş isimlendirme ile “**Kays el-Hemedânî [el-Asgar]**”⁸³ olarak anılan zâtın kabilesini ve isim zincirini incelemeye çalıştık. *Klasik kaynaklardaki bilgilere dayalı olarak bu zâtın doğru adlandırmasının: “Kays b. Mâlik el-Erhâbî el-Hemdânî” olduğu tarafımızdan belirlenmiştir.* Söz konusu mahalde bir sahâbînin medfûn olduğuna inanılmakta, bu husus kabrin bulunduğu yere sonradan yazılıp konulmuş (**muhtes**) bir kitâbede de ifade edilmektedir⁸⁴. Biz de makalemizde, söz konusu edilen bu sahâbînin isminin: “Kays el-Hemedânî” şeklinde olmadığını tespit etmiş bulunuyoruz. Onun tarihte ve günümüzde Batı İran’ın önemli târihî şehirlerinden biri olan *Hemedan*’lı bir kişi olmayıp “*Yemen’de yaşayan ve Kahtânîler’e mensup “Benî Hemdân”* adlı ünlü bir Arap Kabilesi’nin reislerinden olduğu”, hicretin yedinci yılında kendisinin Mekke’ye gelip Hz. Peygamber’i ziyâret ederek İslâm’ı kabul ettiği, daha sonra da yurduna dönüp kabilesinin çoğunluğunun Müslüman olmasını sağladığı, bu durumu Mekke’ye yeniden gelişinde Resûl-i Ekrem’e bildirdiği, bu yüzden de Resûlullah’ın teveccüh ve duâsını kazandığı, konuya ilişkin klasik kaynaklara dayalı olarak da bu sahâbînin isim zincirinin: “**Kays b. Mâlik el-Erhâbî el-Hemdânî**” şeklinde düzeltilmesinin gerektiği sonucuna varılmıştır.

Bu sahâbînin, “**Hiz. Hâlid b. Zeyd Ebû Eyyûb el-Ensârî** ile birlikte **Diyâr-ı Rûm’a** gelenler arasında olduğu ve daha sonraları ise, yine o ünlü sahâbînin işâretiyale Kastamonu’ya azîmet buyurup teşrif ettiği, bu şehre çok büyük hizmetler îfâ ettikten sonra Kastamonu’da vefât ettiği, bu kentin merkezinde yer alan **Hepkebirler Camii**’nin ittisâlindeki hazîrede medfûn bulunduğu” şeklindeki **[keşfi] bilgiyi**⁸⁵, şehrin erkânının kendisine yönelik dâveti üzerine Kastamonu’yu **1911** yılında ziyaret eden yakın dönem Nakşibendiyye Şeyhlerinden biri olan Dağıstan Muhâciri (Çerkes) “Mürşid-i Kâmil **Şeyh**

⁸² Türkçe’ye yabancı dillerden geçip zaman içinde biçim ve anlam değişikliğine uğrayarak yaygın bir şekilde yanlış kullanılan kelimeleri ifade eden bu terim için bk. Mustafa S. Kaçalin, “Galat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/300-303.

⁸³ Bu sahâbî ve kabilesi hakkında ön temel bilgiler için bk. Mustafa Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan’a Yayılışı* (Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayını, Doktora Tezi, 1982), 102-104; a. mlf., “Hemdân (Benî Hemdân)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/179-180; Tahsin Yazıcı, “Hemedan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/183-185; Muhsin Müşkil Fehd el-Hacâc, “Mevkifü ehli’l-Yemen mine’d-da’veti’l-İslâmiyye”, *Mecelletü Dirâsâti’t-Târîhiyye: Câmîatü’l-Basra Külliyyetü’t-terbiye li’l-benât*, sy. 26 (Haziran 2019), 365-396, 373.

⁸⁴ Bk. Fazıl Çiççi, *Kastamonu Camileri- Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler I*, 244-246. Burası, şehrin turistik yönlendirme levhalarında çok yalın bir biçimde sadece “Hepkebirler Sahabe Türbesi” şeklinde gösterilmektedir. Çeşitli vakıf kayıtlarından, Hepkebirler Camii’nin hazîresinde medfûn bulunduğu inanan bu sahâbî ile halk arasında “**Somun Dede**” olarak bilinen kişinin mezarları yanında, bu caminin o dönemdeki Vakfının Müttevellisi olan **Nimetî-Zâde Hacı Mehmed Efendi**’nin kabrinin de bulunduğu anlaşılmıştır. Bk. Özcan Oğur - Mustafa Eğilmez, “Kastamonu’nun Tarihi Hepkebirler (*Kebkebirler*) Mahallesi ve Vakıf Eserleri”, 317-318, 320-322.

⁸⁵ Mutasavvife tarafından: “*aklın ve duyuların yetersiz kaldığı konularda doğrudan bilgi edinme yolu*” olarak tanımlanan “**keşf**” (*mükâşefe*) terimi ile daha çok: “*feyiz yoluyla insanın kalbine ulaştırılan bilgi*” anlamında kullanılan “**ilhâm**” terimi hakkında geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, “Keşf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/315-317; Yusuf Şevki Yavuz - Mustafa Sinanoğlu, “İlham”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/98-101; krş. İlhan Kutluer, “Düşünme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/ 56-57.

Şerâfeddin Zeynelâbidîn Dâğıstânî Efendi'nin" (1876-1936)⁸⁶, bizzât kendi ağzından daktilo edilip temize çekilmiş olan sohbet notlarından⁸⁷ ve daha sonra da bu notların H. Hasan Burkay tarafından yayına hazırlanıp neşredilmiş olan "Kastamonu Vilâyeti Hakkında" ve "Hepkebirler Nâmıyla Mârûf Olan Zât" başlıklı sohbetlerini içeren **Menâkıb-ı Şerefiyye** adlı altı kitaplık müteselsil bir seri şeklinde yayımlanan matbû eserinden öğreniyoruz⁸⁸.

Sonuç Yerine

Yurdumuzun pek çok yerinde (bu arada Kastamonu'da da **Kays el-Hemdânî** örneğinde olduğu üzere) bazı kabir, türbe ve makamların, çeşitli sahâbîlere nisbet edilmiş olması keyfiyeti, hiç şüphesiz Aziz ve Necib Türk Milleti'nin, Allah Resûlü'nün sohbeti ve dostluğuyla şereflenmiş olan, Kur'ân'da: "insanlık için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet" olarak tanıtılan (bk. *el-Bakara* 2/143; *Âl-i İmrân* 3/110), bunlar arasından da özellikle "Ni'me'l-Ceys" (*Kutlu ve Mübârek Fetih Ordusu*) kadrosu içinde yer almış oldukları düşünülen **Ashâb-ı Kirâm'a** karşı duyup besledikleri derin muhabbet ve hürmetin, onların sadece isimlerini verdikleri mahalle ve mekânları değil, o beldeki gelmiş ve gelecek nesillerin gönül, rûh ve mâna fezâlarını da aydınlatacak birer "yıldız"⁸⁹ olarak kabul edildiklerinin en canlı delili olarak kabul edilmelidir.

Nitekim yurdumuzun muhtelif yerlerindeki bu makam ve kabirler, yüzyıllardan beri buldukları mahallelerin inzibâtını, ahlâkî düzen ve disiplinini sağlamada, halkın

⁸⁶ Dağıstan'ın Temirhanşura Vilâyetinin, Gunip Kazasının Kikuni Köyünde 1876 yılında doğan ve 63 yaşında iken Bursa'nın Orhangazi ilçesi yakınlarında, günümüzde Yalova ilimizin Reşadiye Köyü'nde (Elma Alan-Güney Köyü) 16 Ağustos 1936 tarihinde vefât edip bu köydeki türbeye defnolunan **Şeyh Şerâfeddin** hakkında geniş bilgi için bk. Cafer Barlas, *Bilinmeyen Yönleriyle Dağıstan Muhaciri Nakşibendiyye Şeyhlerinden Mürşid-i Kâmil Şeyh Şerâfeddin Zeynelâbidîn*, İstanbul 2014 (İkinci Baskı). Öte yandan Kastamonu'nun yakın dönemde yetiştirdiği önemli âlim, mütefekkir, mutasavvif ve müellif **Muhammed İhsân Oğuz** da (1887-1991), "tasavvûfî anlamda kendisine mütâbaat ettiği önemli kişiler arasında saydığı" bu zât ile hem ikâmet ettiği köyünde hem de İstanbul'da mükerreren sohbetlerde bulunup ondan çok istifâde ve istifâza ettiğini; Kastamonu'daki tasavvuf ehlinin, şehrin erkân ve eşrâfının bu zâtı bir ara Kastamonu'ya dâvet ettiklerini, Şeyh Şerâfeddin'in de bu dâvete icâbet ederek Kastamonu'yu kısa bir süreliğine ziyaret ettiğini kaydetmektedir. Bk. Muhammed İhsan Oğuz, *Fakîrullah Muhammed İhsân Oğuz Bin Muhammed Atâullah'ın Terceme-i Hâli*, İstanbul 2022, s. 143-147.

⁸⁷ Şeyh Şerâfeddin'in, o dönemde henüz yayımlanmamış olan bu sohbet notları için bk. Abdulkerim Abdulkadiroğlu, "Kastamonu'da Medfûn Evliyâdan Bazısı Hakkında Yeni Bir Vesika", *Türk Yurdu* (Şubat 1987), s. 36-42. Söz konusu notlarda, Şeyh Şerâfeddin'in bu sahâbînin, kendisiyle aynı adı taşıyan ve "el-ekber" nitelemesiyle küçük kardeşi **Kays'tan (el-asgar)** ayırt edilen oldukça varlıklı ağabeyinin, bazı sıkıntılarını giderme konusunda Resûl-i Ekrem'in sevgili torunu **H. Hasan'a** yardımcı olduğundan, Hz. Peygamber'in de, onun çok sevdiği bu torununa yaptığı yardım sebebiyle, kendisinin âhirette izzetlendirileceğini ona rüyâsında bildirdiğinden söz ettiği; **Hepkebirler Türbesi'**nde medfûn bulunan diğer zevâtın da, ya ashâb evlâdından veya tâbiînden olduklarını beyân ettiği görülmektedir. Ayrıca bk. Fazıl Çifçi *Kastamonu Camileri- Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler I*, 244-245.

⁸⁸ Bk. H. Hasan Burkay, *Menâkıb-ı Şerefiyye 6* (Ankara: Yayınevi, 2015), 28-34, 35-37; krş. Fazıl Çifçi, *Kastamonu Camileri- Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler I*, 244.

⁸⁹ Bu konuyla ilgili "Ashâbım gökyüzündeki yıldızlar gibidir." meâlindeki hadis için bk. Beyhakî, *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*, nşr. Muhammed Ziyâürrahmân el-A'zamî (Küveyt: 1985), 164; İbn Abdülber en-Nemerî, *Câmi'u beyâni'l-'ilm ve fazlih*, nşr. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri (Riyad: 1414/1994), 1/ 925.

birbiriyle olan ictim   m n sebetlerini ma'nev  anlamda tanz m etmede, civ rlarında yaşanabilecek her türlü ahlâkî uygunsuzluk ve yanlışlığın ortadan kaldırılmasında, çok önemli birer etkili merkez olarak yaşayageldikleri bilinmektedir⁹⁰.

İslâm  ncesinde Mekke'ye olan yakınlığından dolayı Hicaz halkı, Yemen hakkında bilgi sahibiydi. Yemenliler de, o dönemdeki inançları çerçevesinde, özellikle hac maksadıyla yaptıkları periyodik K be ziy retleri sebebiyle Mekke şehrini ve Hicaz coğrafyasını yakından tanıyor, Hz. Muhammed'in de insanları yeni bir dine dâvet etmeye başlamış olduğunu biliyorlardı.

Makalemizin başlığında kendisini: "Ni'me'l-Ceyş'in Kastamonu'ya Düşen Yıldızı" şeklinde nitelediğimiz ve konuyla ilgili klasik kaynaklarda Yemen'de yerleşik olan "**Benî Hemdânî**" kabilesine mensup olduğu bilinen **Kays b. Mâlik el-Hemdânî el-Erhab 'nin**⁹¹ ve **Hemd nlular**'ın İslâmiyet'i kabul etmeleriyle ilgili olarak anılan kaynaklarda yer alan aktarımlar, Mekke dönemine kadar uzanmaktadır. Bu konuyla ilgili birbirinden farklı içerikli rivayetlere göre, Hz. Peygamber'in kendisine yazdığı bir dâvet mektubu  zerine⁹² (veya Mekke'ye geldiği sırada kendisinin Resûlullah'a yaptığı bir ziyaret sırasında) Resûl-i Ekrem'in huz runa gelerek Müslüman olan **Kays b. Mâlik el-Hemdânî el-Erhab **, yurduna dönünce kabilesinin de İslâm'ı kabul etmesini sađlar⁹³. Daha sonra Mekke'ye ikinci gelişinde kabilesinde yaşanan bu güzel gelişmeyi Hz. Peygamber'e bildirir, Resûlullah da onun bu başarisını takdirle karşılamış, ona çeşitli ikr m ve iltifatlarda bulunmuş, hattâ bir **ahidn me**⁹⁴ hazırlatarak onu *Benî Hemdân Kabilesi*'nin bazı kollarına em r t yin etmiş,

⁹⁰ Bk. A. Süheyl  nver, *İstanbul'da Sahâbe Kabirleri* (İstanbul: Yayınevi, 1953), 10; Fazıl  if i, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler I*, 245.

⁹¹ San'a'dan Sa'de'ye ve Kızıldeniz'den Me'rib'e kadar uzanan geniş topraklarda yaşayan **Hemdân Kabilesi**'nin sınırları içinde yer alan "**Erhab**" mntıkası, yörede bereketli zir i toprakları ve deve yetiştiriciliğiyle tanınmış önemli bir bölgenin adıdır. Özellikle "Mehre ve Erhab bölgesinde yetiştirilen develerin, dönemin bölgelerarası ticaretinde oynadıkları rol ve  olde çok s ratlı şekilde hareket etmeleri sebebiyle "**sefinet 's-sahr **" (* ol gemisi*) olarak anıldığı kaydedilmektedir". Bk. Ahmet  nkal - Nebi Bozkurt, "Deve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/222.

⁹² Bu sahâbî hakkında, aşağıda musanniflerinin vefat tarihlerine göre kronolojik şekilde sıralanan şu klasik kaynaklara bakılmalıdır: Eb  Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsned*, nşr. Hüseyin Sel m Esed (Dımaşk-Beyrut: Dârü'l-Me'mûn li't-türâs, 1404/1984), 2/214-215; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, nşr. Âdil b. Yûsuf el-Azz z  (Riyad: Dârü'l-Vatan li'n-neşr, 1419/1998), 1/2321-2322, (nr.2437); İbnü'l-Esîr, İzzeddîn, * sd 'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, nşr. Ali Muhammed Muavviz- dil Ahmed Abd 'l-mevc d (Beyrut: D r 'l-k t bi'l-ilmiyye, 1424/2003), 4/ 421 (nr. 4395); Zeheb , *Tecrid  esm i's-sah be* (Beyrut: D r 'l-ma'rife, ts.), 2/24; N redd n el-Heysem , *Mecma 'z-zev id*, nşr. Hüseyin Sel m Esed ed-D r n  (Cidde: D r 'l-minh c li'n-neşr ve't-tevz ', 1436/2015), 7/93-94 (nr. 4506); İbn Hacer el-Askal n , *el-İs be fi temy zi's-sah be*, nşr. Abdullah Abd lmuhsin et-Türkî, Kahire 1429/2008, 9/146-147 (nr.7262); a.mlf., *el-Metâlibü'l- liye bi-zevâidi'l-mes nidi's-semâniye* (Riyad: Dârü'l- sime-Dârü'l-Gays , 1419/1998), 9/492-493 (nr. 2053).

⁹³ Bk. Muhammed Hamîdullah, *Mecmû'at 'l-vesâiki's-siyâsiyye li'l-ahdi'n-nebevî ve'l-hilâfeti'r-r s de* (Beyrut: Dârü'n-nef is, 1407/1987), 232 (nr. 112). Eserin Hz. Peygamber dönemiyle ilgili bölümü, Vecdi Akyüz tarafından "Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdarî Belgeleri" adıyla Türkçe'ye tec me edilerek yayımlanmıştır (İstanbul 1997).

⁹⁴ Bk. Mustafa Fayda, "Ahidnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/535-536.

ayrıca kendisine belli bir miktarda tahsisât da bağlamıştır. Kays’tan da, kabilesinin “namazlarını kılıp zekâtlarını verdikleri sürece, Allah ve Resûlü’nün himâyesinde olacaklarını kendilerine bildirmesini” istemiştir⁹⁵.

Mekke’nin Fethi’nden (20 Ramazan 8/ 11 Ocak 630) ve Hevâzin⁹⁶ ve **Sakîf**⁹⁷ kabilelerine karşı kazanılan **Huneyn Gazvesi’nden**⁹⁸ sonra, hicretin 9. yılında (630) Arap Yarımadası’ndaki kabilelerde İslâmiyet’e girme konusunda çok geniş bir temâyül ve teveccüh görülmüş, aralarında bu konuda âdetâ bir yarış yaşanmış, bu sebeple de hicretin 9. yılı “**Senetü’l-vüfûd**” (*HeyetlerYılı*) şeklinde anılmıştır⁹⁹.

Târihî sınırları bakımından Yemen bölgesinin **Uman**¹⁰⁰, Mehre, Hadramut ve Necran’ı kapsadığı bilinmektedir. Kaynaklarımızda, o günlerde Resûlullah ile görüşmek üzere Medine’ye **Necrân**¹⁰¹, Yemen ve **Hadramut**’tan¹⁰² gelen heyetlerin sayısının da dikkat çekecek yoğunlukta olduğu belirtilmektedir. Bu yüzden de **Hemdânlılar**’ın (*Benî Hemdân*) Müslüman oluşlarının, yukarıda anlatıldığı şekilde Mekke’de yapılan görüşmeler sonunda olmadığını; onları İslâm’a girişlerinin “*senetü’l-vüfûd*” (heyetler yılı) içinde gerçekleştiğini düşünenler de bulunmaktadır¹⁰³.

Nitekim Merhûm Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır da (1878-1942)¹⁰⁴, Kur’ân-ı Kerîm’deki **Nasr Sûresi**’nde geçen “**nâs**” sözcüğü ile “Yemenliler’in kast edildiğini”, bu bölgeden gelerek kendisini ziyaret eden Yemenli kabile temsilcilerinin oldukça fazla

⁹⁵ Bk. Mustafa Fayda, “Hemdân (Benî Hemdân)”, 17/180.

⁹⁶ Bu kabile hakkında bilgi için bk. M. Ali Kapar, “Hevâzin (Benî Hevâzin)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/276-277.

⁹⁷ Bu kabile hakkında bilgi için bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Sakîf (Benî Sakîf)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/10-11.

⁹⁸ Bk. Muhammed Hamîdullah, “Huneyn Gazvesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/376-377.

⁹⁹ Bk. Mustafa Fayda, “Senetü’l-vüfûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/520-521; Cahid Kara, “Heyetler Yılı (Senetü’l-Vüfûd): Tarihsel Arka Plan Üzerine Bir İnceleme”, *İstem*, XXII/23 (2014), 101-162.

¹⁰⁰ Bk. Mustafa L. Bilge, “Uman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/140-144.

¹⁰¹ Bk. Mustafa L. Bilge, “Necran”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/507-508.

¹⁰² Bk. Hüseyin Algül, “Hadramut”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/65-68.

¹⁰³ Bk. Şemseddin Kırış, “Kastamonu’da Bir Sahâbi: Kaysü’l-Hemdânî Asgar Hazretleri”, *İlim Yayma Cemiyeti Kastamonu Şubesi İlme Adanmış 45. Yıl Armağanı*, 45/3 (Aralık 2019), 12; Cengiz Tomar, “Yemen (Tarih)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/403.

¹⁰⁴ Bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1995), 11/57-62; Mustafa Bilgin, “Hak Dini Kur’an Dili”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1997), 15/153-163.

olmasından çok memnun olan Hz. Peygamber'in mutluluğunu: "İmân da hikmet de Yemenlidir."¹⁰⁵ anlamındaki ünlü hadisiyle dile getirdiğini nakleder¹⁰⁶.

Bilindiği gibi Yemen, Hz. Peygamber döneminde çok köklü bir medeniyetin merkezi durumundaydı. Bu topraklar, asırlar öncesine dayanan bir kültür ve medeniyet havzasıydı. Bütün bu vasıfları sebebiyle Yemen bölgesi, tam anlamıyla bir "şehir" niteliğine sahipti. Nitekim İslâm'ın güçlenmesi, yayılması ve bir şehir devleti haline gelmesinde en etkin rolü, Yemen menşeli **Ezd**¹⁰⁷ kabilesinin kolları olan **Evs**¹⁰⁸ ve **Hazrec**¹⁰⁹ kabilelerinin oynadığı bilinmektedir. Resûlullah'ı **Yesrib**'e dâvet eden, hicretten sonra burada başta Hz. Peygamber'e ve Mekkeli muhâcir kardeşlerine verdikleri maddî ve mânevî destekler sebebiyle hayırla anılan, birçok alanda güçlü ve gelişmiş bir İslâm şehir devletinin, yeni adıyla **Medine-i Münevvere**'nin¹¹⁰ kurulmasında çok önemli role sahip bulunan Yemen kökenli bu iki kabile, tarihe adını altın harflerle "**Ensâr**"¹¹¹ olarak yazdırmıştır. Bu yüzden de, gerek İslâm'ı benimseme süreçleri gerekse Hz. Peygamber ile olan münasebetleri dikkatle incelendiğinde, Yemenliler'in İslâmiyet'i kabul etmelerinin çok kolay ve medenî münasebetler içinde gerçekleştiği, onların bu İslâmlaşma süreci sırasında, makalemizin konusunu teşkil eden "**Kays b. Mâlik el-Hemdânî el-Erhabî**" örneğinde de açıkça görüldüğü üzere, oldukça yumuşak, nâzik, kabalıktan uzak ve ârifâne tavırlar sergiledikleri nakledilmektedir.

Bu durumda Hz. Peygamber'in yukarıda aktarılan hadisinin, İslâm tarihinde ve günümüzde yaşanan birçok olayın günümüzde tarafımızdan nasıl anlaşılıp değerlendirilmesi gerektiği hususunda bizlere çok önemli mesajlar içerdiği de ortaya çıkmaktadır.

¹⁰⁵ Buhârî, "Bed'ül-halk", 15 "Menâkıb", 1, "Megâzî" 74, "Talâk" 25; Müslim, "İmân", 81-92; Tirmizî, "Fiten", 61, "Menâkıb", 71. Söz konusu hadisi, yer aldığı kaynaklar, sıhhat değeri ile din, şehir ve medeniyet ilişkisi bağlamında değerlendiren önemli bir çalışma için bk. **Ayşe Esra Şahyar**, "İman Yemenlidir, Hikmet Yemenlidir Hadisi Üzerine Din, Şehir ve Medeniyet İlişkisi Bakımından Bir Değerlendirme", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 10/1 (2012), 7-33.

¹⁰⁶ Bk. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/6240.

¹⁰⁷ Hüseyin Algül, "Ezd (Benî Ezd)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1995), 12/46-47.

¹⁰⁸ Bk. Hüseyin Algül, "Evs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/541-542.

¹⁰⁹ Bk. Ahmet Önkâl, "Hazrec (Benî Hazrec)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/143-144.

¹¹⁰ Bk. Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Medine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/305-311.

¹¹¹ Bk. Hüseyin Algül, "Ensâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/251-252.

Kaynakça

- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim. “Kastamonu’da Medfûn Evliyâdan Bazısı Hakkında Yeni Bir Vesika”. *Türk Yurdu* 8/1 (Şubat 1987), 38-42.
- Aksoy, Ömer Asım - İlçin, Dehri. *XIII. Yüzyıldanberi Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayını, 2009.
- Algül, Hüseyin. “Ebû Eyyûb el-Ensârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/124. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Algül, Hüseyin. “Ensar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/251-252. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Algül, Hüseyin. “Evs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/541-542. İstanbul: TDV Yayınları 1995.
- Algül, Hüseyin. “Ezd (Benî Ezd)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/46-47, İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Algül, Hüseyin. “Hadramut”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/65-68, İstanbul: TDV Yayınları. 1997.
- Askalânî, İbn Hacer el-, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*. nşr. Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî. Kahire: Dârü Nehdati Mısır/2008.
- Askalânî, İbn Hacer el-, *el-Metâlibü’l-âliye bi-zevâidi’l-mesânidi’s-semâniye*. Riyad: Dârü’l-Âsime-Dârü’l-Gays, 1419/1998.
- Atar, Fahrettin. “Şehid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/429. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Avcı, Casim. “Kisrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/71-72. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Avcı, Casim. “Mu’tasım-Billâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/381, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Avcı, Casim. “Müslüman Araplar Tarafından Bizans Başkenti İstanbul’a Düzenlenen Askeri Seferler”. *Byzantion’dan Costantinopolis’e İstanbul Kuşatmaları*. ed. Murat Arslan-Turhan Kaçar. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayını, İstanbul 2017.
- Avcı, Casim. “Müslüman Arapların İstanbul Seferleri”. *2005-2006 Fatih Sempozyumları I-II Tebliğler*. Yayın Koordinatörü: Hasan Suver. 108-115. Fatih Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları: 2007.
- Aycan, İrfan. “Muâviye b. Ebû Süfyân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/332. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
-

- Aydınlı, Abdullah. “Ebû Zer el-Gıfârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/267. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aydınlı, Abdullah. “Ebü‘d-Derdâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/310. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Barlas, Cafer. *Bilinmeyen Yönleriyle Dağistan Muhaciri Nakşibendiyye Şeyhlerinden Mürşid-i Kâmil Şeyh Şerafeddin Zeynelâbidin*. İstanbul, 2. Baskı, 2014.
- Başaran, Selman. “Alkame b. Mücezziz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/467-468. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Beyhakî, *el-Medhal ilâ Kitâbi’s-Sünen*. nşr. Muhammed Ziyâürrahmân el-A‘zamî. Küveyt 1985.
- Bilge, Mustafa L. “Necran”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/507-508. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bilge, Mustafa L. “Uman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/140-144. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bilgin, Mustafa. “Hak Dini Kur’an Dili”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/153-163, İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Bozkurt, Nahide. “Hârûnürreşîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/258-259. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Bozkurt, Nahide. “İbn Hübeyre, Ömer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/84. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Bozkurt, Nahide. “Mehdî-Billâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/378-379. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bozkurt, Nebi, “Mezarlık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/519-522. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Bozkurt, Nebi-Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Medine”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/305-311, Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Burkay, H. Hasan. *Menâkıb-ı Şerefiyye*. 2, 6. Cilt. Ankara: 2015.
- Canard, Marius, “Tarih ve efsâneye Göre Arapların İstanbul Seferleri”. çev. İsmail Hami Danişmend. *İstanbul Enstitüsü Dergisi, II*, İstanbul: İstanbul Matbaası 1956.
- Canard, Marius. “Ammûriyya”, *The Encyclopaedia of Islam*. 1/449. 2nd Edition. Leiden: Brill, 1960.
- Çakan, İsmail Lütfi. “Babanzâde Ahmed Naim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/375-376. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
-

- Çakan, İsmail Lütfi. “Fetih Hadisi ve Akşemseddin’in Fetihteki Yeri”. *Akşemseddin Sempozyumu Bildirileri*. 153-163. İstanbul: Akşemseddin Hazretleri Vakfı Yayınları, 1990.
- Çifçi, Fazıl. *Kastamonu Camileri- Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler I*. Kastamonu: Kastamonu Belediye Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Danişmend, İsmail Hami. “İstanbul’un Yedi Muhasarası”. A. Süheyl Ünver. *İstanbulda Sahâbe Kabirleri*. 2-3. İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Yayınları, 1953.
- Darkot, Besim, “Ammûriye”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul 1940-88, 1/411-412.
- Demirci, Kürşat. “Kabir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/33. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Demirkent, Işın. “Haçlılar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/ 538-539. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Demirkent, Işın. “İstanbul (Tarih)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/212. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Demirkent, Işın. “Kayser”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/94-96, Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Demirkent, Işın. “Kıbrıs (Tarih)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/372, Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Doğanay, Aziz. “Şeyh Vefâ Külliyesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/72-74, İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî. *Müsned*. nşr. Hüseyin Selîm Esed. Dımaşk-Beyrut: Dârü'l-Me‘mûn li't-türâs, 1404/1984.
- Emecen, Feridun. “Akkâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/265. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Emecen, Feridun. “İstanbul (Fethi)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/212. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Erünsal, İsmail E. “Şehid Ali Paşa Kütüphanesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/435-436. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Eyice, Semavi. “Arap Camii”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/326-327. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Eyice, Semavi. “Eyüp Sultan Külliyesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/ 9-12. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Fayda, Mustafa. “Abdullah b. Sa’d b. Ebû Serh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/130-131. İstanbul TDV Yayınları, 1988.
-

- Fayda, Mustafa. "Ahidnâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/535-536. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Fayda, Mustafa. "Fetih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/467-470. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Fayda, Mustafa. "Hemdân (Benî Hemdân)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/179-180. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Fayda, Mustafa. "Muhammed (Hayatı)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/418-419, İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Fayda, Mustafa. "Senetü'l-vüfûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/520-521, İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Fayda, Mustafa. *Hulefâ-yı Râşidîn Devri (Dört Halîfe Dönemi)*. İstanbul: Kubbealtı Yayınevi, 9. Basım, 2019.
- Fayda, Mustafa. *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1982.
- Gökyay, Orhan Şaik. "Kızılelma". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/559-561. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Hacâc, Muhsin Müşkil Fehd el-. "Mevkıfû ehli'l-Yemen mine'd-da'veti'l-İslâmiyye". *Mecelletü Dirâsâti't- Târîhiyye: Câmiatü'l-Basra Külliyyetü't-terbiye li'l-benât*. sy. 26, s.365-396 (Haziran- 2019); <http://search.mandumah.com/Record/1030694>
- Hamîdullah, Muhammed. "Hayber". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/20-22. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hamîdullah, Muhammed. "Huneyn Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/376-377. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hamîdullah, Muhammed. *Hiz. Peygamber Döneminin Siyasî-İdarî Belgeleri*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Hamîdullah, Muhammed. *Mecmû'atü'l-vesâiki's-siyâsiyye li'l-ahdi'n-nebevî ve'l-hilâfeti'r-râşide*. Beyrut: Dârü'n-nefâis, 6. Basım, 1407/1987.
- Heysemî, Nûreddîn. *Mecmaü'z-zevâid*. nşr. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. Cidde: Dârü'l-minhâc li'n-neşr ve't-tevzî', 1436/2015.
- İsfahânî, Ebû Nuaym. *Ma'rifetü's-sahâbe*. nşr. Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî. Riyad: Dârü'l-Vatan li'n-neşr, 1419/1998.
- İbn Abdülber en-Nemerî. *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlih*. nşr. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyrî. Demmâm: Dârü İbni'l-Cevzî, 1414/1994.

- İbnü'l-Esîr. İzzeddîn, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. nşr. Ali Muhammed Muavviz- Âdil Ahmed Abdü'l-mevcûd. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1424/2003.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. “Dârülfünun”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/521-525. İstanbul: TDV Yayınları 1993.
- İlgürel, Mücteba. “Çaka Bey”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/186-188. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- İnalcık, Halil. “Bayezid I”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/232-233. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- İnalcık, Halil. “İstanbul (Türk Devri)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/ 220. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- İnalcık, Halil. “Mehmed II”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/397-398. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- İnalcık, Halil. “Murad I”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/157-159. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- İnalcık, Halil. “Murad II”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/165. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- İnalcık, Halil. “Orhan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/377. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- İşli, Necdet. “Eyüp Mezarlığı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/7. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- İzgi, Cevat. “Herevî, Ali b. Ebû Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/ 221-222. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kaçalin, Mustafa S. “Galat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/300-303. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kallek, Cengiz. “Haraç”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/71-88. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kandemir, M. Yaşar. “Ümmü Harâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/322, İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kandemir, M. Yaşar. “Ümmü Süleym”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/330, İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kapar, M. Ali. “Hevâzin (Benî Hevâzin)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/276-277, İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kara, Cahid, “Heyetler Yılı (Senetü'l-Vüfûd): Tarihsel Arka Plan Üzerine Bir İnceleme”, *İstem*, XXII/23 (2014).
-

- Kaya, Mehmet Cüneyt -İsmail Kara (ed.), *Babanzâde Ahmed Naim: Hayatı-Eserleri- Fikirleri*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayını, 2018.
- Kırış, Şemseddin. “Kastamonu’da Bir Sahâbî: Kaysü’l-Hemdânî Asgar Hazretleri”. Ed. Selçuk Yazıcı, *İlim Yayma Cemiyeti Kastamonu Şubesi İlme Adanmış 45. Yıl Armağanı*, 45/3. Kastamonu -Aralık 2019.
- Koyuncu, Mevlüt. “Velîd I”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/30. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Köprülü, Orhan F. - Uzun, Mustafa. “Akşemseddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/300. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kurt, Hasan. “Mesleme b. Abdümelik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/319. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Kutluer, İlhan, “Düşünme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/ 56-57. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Küçük, Cevdet. “Danışmend, İsmail Hamî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/465-467. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Anadolu’da Arap-Bizans Mücadelesi ve Sâife Seferleri”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 2 (2000), 1-22.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Fetih Hadisi ve Müslümanlar’ın İstanbul Kuşatmaları”. *Antikçağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Siyaset ve Yönetim-I*. ed. Coşkun Yılmaz. 2/284-293, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, 2015.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Sakîf (Benî Sakîf). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/10-11. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Savâif”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/185-186. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Oğur, Özcan - Eğilmez, Mustafa. “Kastamonu’nun Tarihi Hepkebirler (Kebkebirler) Mahallesi Ve Vakıf Eserleri”. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi* 6/1 (2022), 307-326.
- Oğuz, Muhammed İhsan. *Fakîrullah Muhammed İhsân Oğuz Bin Muhammed Atâullah’ın Terceme-i Hâli*. İstanbul: Oğuz Yayınları, 2022.
- Okay, M. Orhan. “Beyatlı, Yahya Kemal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/35-38. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- Omuzlu, Öznur. *Kastamonu İli İnanç Turizmi Potansiyeli ve Halkın İnanç Turizmine Bakışı*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
-  ng ren, Reşat. “Muslihuddin Mustafa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/269-271. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Önkâl, Ahmet - Bozkurt, Nebi. “Deve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/222. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Önkâl, Ahmet. “Hazrec (Benî Hazrec)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/143-144. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
-  z, Mehmet. “Tahrir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/425-429. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
-  zaydın, Abdülkerim. “Büsr b. Eb  Ertât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/494. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
-  zaydın, Abdülkerim. “Dânişmendliler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/469-474. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
-  zcan, Abdülkadir. “ teŐ-i Rûmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/57. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
-  zcan, Abdülkadir. “Şehid Ali Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/433-434. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özel, Ahmet – Topaloğlu, Bekir. “Cihad”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/527-534. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Öztürk, Murat. “Z t ssav r ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/ 152-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Samsakçı, Mehmet. * l me Açılan Estetik Kapı: Türk Mezar Taşı Edebiyatı*. İstanbul: Kitabevi, 2. Basım, 2017.
- 81 İlde Şehir ve Kültür Kastamonu*. Haz. Metin Eriş. İstanbul: Kastamonu Valiliği, 2018.
- Sevim, Ali. “Malazgirt Muharebesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/481-483. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Sevim, Ali. “Dandanakan Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/456- 457. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Sümer, Faruk. “Oğuzlar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/329-330, İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Şahin, İlhan. “Kastamonu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/586. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
-

- Şahyar, Ayşe Esra. “İman Yemenlidir, Hikmet Yemenlidir Hadisi Üzerine Din, Şehir ve Medeniyet İlişkisi Bakımından Bir Değerlendirme”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 10/1 (2012), 7-33.
- Tanman, M. Baha. “Hala Sultan Tekkesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/225-226. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Tomar, Cengiz. “Yemen (Tarih)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/403. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Turhan, Talât Mümtaz. *Kastamonu Tarihi (XV inci asrın sonlarına kadar)*. İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası, 1935
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. Düzelti: Aysel Barlas v. dğr. Ankara: TDK Yayını, 1975.
- Uçar, Şahin. “Müslümanlar’ın İstanbul’u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara”. *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi* 2/1 (1986), 65-83.
- Uludağ, Süleyman. “Keşf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/315-317, Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Uraler, Aynur. “Safiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/ 464-475, İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Uzun, Mustafa. “İstanbul’a Düşen Yıldızlar”. *İstanbullu Sahâbeler*. Necdet Yılmaz-Coşkun Yılmaz. “Takrîz”, 11-13. İstanbul: Bilge Yayınları, 2003.
- Ünver, A. Süheyl. *İstanbul’da Sahâbe Kabirleri*. İstanbul: İstanbul Fetih Derneği Yayınları, 1953.
- Ünver, A. Süheyl. *İstanbul’un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar*. Ankara: TDK Yayınları, 2022.
- Yahya Kemal. *Aziz İstanbul*, İstanbul: MEB Yayınları, 1995.
- Yahya Kemal. *Siyâsî ve Edebî Portreler*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1976.
- Yakupoğlu, Cevdet. “Kastamonu Adının Ortaya Çıkışını Anlatan En Eski Kaynak: Saltuknâme”. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi* 5/16 (2014), 200-220.
- Yardım, Ali. “Fetih Hadisi Üzerine Bir Araştırma”, *Diyanet Dergisi* (Ankara 1974), 13/2. (İstanbul 1992).
- Yavuz, Yusuf Şevki - Sinanoğlu, Mustafa. “İlham”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/98-101. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Elmalılı Muhammed Hamdi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/57-62. İstanbul: TDV Yayınları 1995.
- Yazıcı, Nesimi. “Tasvîr-i Efkâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/138-140. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
-

- Yazıcı, Tahsin. “Hemedan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/183-185. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*. 8/6240. 1335-1339 Ebüzziya Matbaası baskısından ofset İstanbul 1971
- Yetiş, Kâzım. “Destan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/203-204. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “İstanbul’un Müslümanlar Tarafından Muhasaraları”. *Lale* 1/1 (1982), 27-32.
- Yılmaz, Necdet - Yılmaz, Coşkun. *İstanbul Sahâbeler*. İstanbul: Bilge Yayınları, 2003.
- Yiğit, İsmail. “Emeviler Zamanında Gerçekleştirilen İstanbul Seferleri”. *II. Uluslararası İstanbul’un Fethi Sempozyumu*, 30-31 Mayıs-1 Haziran 1997, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1997, 45-61.
- Yiğit, İsmail. “Süleyman b. Abdülmelik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/80-81. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yurdagür, Metin. “İlâ-yi Kelimetullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/62-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yücel, Yaşar. “Candarogulları”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/146-149, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yücel, Yaşar. “Çobanoğulları”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/354-355. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Zehebî. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Tecrîdü esmâi’s-sahâbe*. Beyrut: Dârü’l-ma’rife, ts.